

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2.3. Települések

Molnár József – Papp Géza

2.3.1. A településhálózat fejlődése

A Kárpát-medence természeti adottságai kedvező feltételeket kínáltak az ember számára a történelem minden időszakában. Nem véletlen, hogy az ember megtelepedése még az őskőkorban, jóval a *Homo sapiens* kialakulása előtt megtörtént. Erről tanúskodnak az itt feltárt paleolitikus²²⁶ leletek, például a királyházi (Kárpátalja) többretegű telep, melynek korát közel 900 ezer évre teszik, és ahol a kultúrrétegek sora arról tanúskodik, hogy a területen hosszú időn keresztül emberi település volt, de említhetnénk a mintegy félmillió évvel ezelőtt élt ősember, Samu vértesszőlősi (Komárom-Esztergom megye) telephelyét is.

Az első városok²²⁷ kialakulása a Kárpát-medencében a rendelkezésre álló adatok alapján a római korra tehető, bár a rómaiaktól függetlenül is épültek városok az ókori Dáciában, például a főváros, Sarmisegethuza, amely az erdélyi Hunyad megye területén helyezkedett el. A térség különböző időkben két római tartomány része volt: a Dunántúl és Szlavónia Pannónia néven volt a Római Birodalom része Kr. e. 8 és kb. Kr. u. 395–400 között, míg Erdély jelentős része Dacia kötelékébe tartozott Kr. u. 105-től 271-ig. Pannónia nagyobb római városai közé tartozott Aquincum (a későbbi Óbuda területén), Savaria (Szombathely), Sopianae (Pécs), Arrabona (Győr), Agram (Zágráb), Dáciában Apulum (Gyulafehérvár), Potaissa (Torda), Napoca (Kolozsvár). A római városok elsősorban igazgatási, katonai és kultikus-kulturális funkciókat láttak el.

A rómaiak kivonulásukkor az elhagyott területekről evakuálták a római polgárságot, ám az általuk épített városok nagy része valószínűleg lakott maradt a helyben maradt, római polgársággal nem rendelkező egyéb etnikumok, illetve az ide érkező bevándorló vagy hódító népek által. A medence nagyobb részén ezek a 6. századtól a különböző szláv törzsek voltak, talán az Alföldet leszámítva, ahová pusztai lovas népek (hunok, avarok) érkeztek több hullámban, akik nomád vagy félnomád életmódjuknak köszönhetően jellemzően nem foglalkoztak városépítéssel. Az, hogy a mai városok egy része az egykori római városok területén helyezkedik el, nem jelenti azok kontinuitását, legfeljebb az építőkövek szintjén, hisz a népesség a népvándorlások során többször is teljesen kicserélődött.

²²⁶ Paleolitikum vagy őskőkorszak – az emberiség történetének kb. 2,4 millió évvel kezdődött és kb. 11 ezer éve véget ért szakasza.

²²⁷ Város – több, magasabb szintű funkciót (kulturális, ipari, kereskedelmi stb.) ellátó, fejlettebb infrastruktúrával, valamint központi szerepkörrel rendelkező település, amelynek törvényileg szabályozott, kiemelt jogállása van. A városok funkciói, csakúgy mint a jogállásuk, történelmileg változtak.

A 9. század végén, a magyar honfoglalás idején a Kárpát-medence városhálózata gerincét a szláv (északon és nyugaton nyugati, keleten és délen inkább déli; kérdéses a keleti szláv elemek akkori jelenléte a térségben) „grád”-ok alkották. A szláv földvárak-városok a honfoglalást zömmel nagyobb pusztítások nélkül vészelték át, és a fokozatosan letelepedő életmódra áttérő magyar törzsek nagyrészt ezekben a városokban rendezték be hatalmi központjaikat (Visegrád, Esztergom, Csongrád, Nógrád). Ezek akkoriban jellemzően földvárakkal körülvett, nagyrészt fából épült városok lehettek. Tekintve, hogy „valódi” polgárságuk, önkormányzatiságuk nem volt, megkérdőjelezhető a klasszikus értelemben vett városi minőségük. Abu Hamid arab utazó, aki 1150–1153-ban tartózkodott Magyarországon, 78 várost említ, miközben nyugat-európai értelemben vett városnak csak Esztergom és (Székes)Fehérvár volt tekinthető.

A honfoglaló magyarság a Kárpát-medence viszonyai között (a kelet-európai sztyeppékhez képest kisebb, de jobb minőségű legelők, a letelepedésnek kedvező védettebb helyzet) hamar áttért a nomád életmódról a letelepedettre. Először valószínűleg téli szállásként használták az állandó jellegű lakóhelyeket félnomád állattartás mellett (részben az itt talált szlávok és avarok településeit, részben újakat létrehozva), később, mivel helyben rendelkezésre állt a megfelelő mennyiségű takarmány, illetve a növénytermesztéshez a szántóterület, a vándorló életmód kényszere és lehetősége (a földek magántulajdonba kerülése következtében) is megszűnt. A magyar államalapítás korának a falvait²²⁸ általában tucatnyi család lakta, akik kis alapterületű (10–20 m²), szórtan elhelyezkedő veremházakban éltek. A parlagoló földművelés velejárójaként, ha az aktuálisan művelt terület távolabb került a falutól, az egész falu áttelepülhetett.

A kőből való építkezés az Árpád-kori Magyarország városaiban fokozatosan kezdett elterjedni. Ebben vezető szerepet játszottak a magyar királyok által Nyugat-Európából, zömmel német területekről behívott hospesek²²⁹. A hospesek a királyoktól különböző privilégiumokat kaptak, az általuk alapított települések egy része szabad királyi város lett, azaz csak a királynak voltak alárendelve és fizettek adót. A kőből való építkezés különösen nagy lendületet vett a tatárjárás után (1241–42), amikor is megmutatkozott, hogy a tatár ostromnak csak a jól megerősített kővárak voltak képesek ellenállni. A betelepített szászok helyenként nemcsak városalapítási jogot, hanem nagyobb területeket kaptak (gondoljunk az erdélyi Szászföldre vagy a Szepességre) kiterjedt önkormányzatisággal. Természetesen

²²⁸ A falvak kisebb, kevesebb és alacsonyabb szintű funkciót ellátó települések.

²²⁹ Hospes (latin vendéget jelent) – a középkori Magyarországon leteleplő Nyugat-Európából érkező, főként iparral és kereskedelemmel foglalkozó jövevények.

kiemelten fejlődtek a középkori hatalmi és egyházi központok: Székesfehérvár, Esztergom, Buda.

A Kárpát-medence Árpád-kori falvai nagy részének első írásos említése a 13. századra tehető. Ez nem azt jelenti, hogy ez volt a magyar történelemben a falualapítások évszázada, sokkal inkább azt, hogy ebben az évszázadban vált az írásbeliség elterjedté az államigazgatásban és a bíróságok működésében, ekkortól készültek tömegével településneveket is tartalmazó ügyiratok és okiratok. Az ebben a században „elsőemlített” falvak zöme tehát valószínűleg már évszázadokkal korábban létezett, a további alapítások viszont már elég jól követhetők az írásos források alapján.

A medence peremterületeit alkotó hegykoszorú lakatlan és gyéren lakott területein a falvak alapítása a 13. századtól egész a 18. századig tartó, elhúzódó folyamat volt. Az új települések létrehozásának a fő mozgatórugója az volt, hogy a magyar királyok a lakatlan földeket hűbérturkóként kiosztották az érdemeket szerzett embereik között, akik igyekeztek benépesíteni azokat, hogy jövedelmet termeljenek. Az új falvakat többnyire a környező országokból érkezett telepések alapították, akiket a földesúr által megbízott kenézek (helyenként soltésznek neveztek őket) toboroztak különböző kedvezmények (ingyenes telek, évekre tartó adómentesség stb.) ígéretével.

A 14–15. században a fejlődés kiemelten érintette a külkereskedelemben érdekelt határközeleli városokat (például Bártfát, Pozsonyt, Sopront, Brassót, Nagyszebent). Mind jelentősebbé váltak a vásárvonalak²³⁰ menti városok. A fő vásárvonal az Alföld peremén húzódott (Pest, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Kassa, Ungvár, Munkács, Szatmár, Nagyvárad, Arad), de nyomon követhető volt e hatás az Erdélyi-medence és a Kisalföld szélein, valamint más síkvidék–hegyvidék találkozási vonalak mentén is. A középkori városokat védelmi célú kőfalak övezték, ami erősen korlátozta a területi terjeszkedésüket, ösztönözve a falon belüli tér intenzívebb kihasználását, így az utcák szűkre szabását, valamint a többszintes építkezést. A településhálózat másik jellegzetes típusát alkották a mezővárosok²³¹, amelyek a mezőgazdasági termelés mellett a kereskedelem és a kisipar központjai is voltak.

A fejlődés nem hagyta érintetlenül a falvakat sem: a 14–15. században a falvak épületei is kiemelkedtek a földből. Az építkezéshez főleg fát és paticsot²³² használtak, ahol volt,

²³⁰ A vásárvonal eltérő természeti adottságú és gazdaságú nagytájak érintkezési vonala, amely kiemelkedő szerepet tölt be a két nagytáj közötti árucserében.

²³¹ A mezőváros (latinul oppidum) a terület földesura által bizonyos kiváltságokkal (például vásártartási joggal) felruházott település a történelmi Magyarországon, amely azonban nem volt független a feudális kötöttségtől és amelynek nem volt joga városfalat építeni.

²³² Vesszöből font sárral tapasztott fal.

terméskövet²³³ is. Még Szent István elrendelte, hogy minden tíz falu építsen egy templomot. A templomépítés során a mesterek leginkább fát, faragott követ, valamint téglát használtak.

A török hódoltság, a vele együtt járó szinte folyamatos harci helyzet visszavetette a városok és falvak fejlődését a hódoltsági területen és annak a közelében, előtérbe hozta viszont a végvárok²³⁴ építését és erősítését. Kivételt képeztek a törökök által a maguk számára berendezett hatalmi központok (Buda, Pécs, Temesvár), illetve a khász-városok²³⁵, mint például Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Szeged, Csongrád. Ezen mezőváros jellegű települések lélekszáma a kor viszonyaihoz képest magas volt (Debrecenben a XVI. század közepén 12 ezren éltek), és bizonyos városi szerepkörük, jellegük is volt, mint a kézműipar, vásártartás, autonómia. Jelentősen nőtt viszont a maradék királyi Magyarország (Felvidék, Nyugat-Dunántúl) városainak a szerepe, kiemelten Pozsony, amely hosszú időre az ország fővárosa lett. Az erdélyi szász városok (Nagyszében, Brassó stb.) és a hatalmi-vallási központok (Gyulafehérvár, Kolozsvár) fejlődése ekkoriban, ha nem is töretlen, de biztosított volt.

A három részre szakadt ország török kézre került középső részén a falvak tömegesen néptelenedtek el: lakosságuk részben elpusztult a harci cselekmények és a fosztogatások nyomán, részben elmenekült más településekre. Az elnéptelenedett területek a megmaradt települések, elsősorban a khász-városok határát gyarapították, elősegítve ott a külterjes állattartás fejlődését. A kor az Erdélyi Fejedelemség falvai számára sem volt a felhőtlen virágzás időszaka: hol a törökök, hol a krími tatárok, hol a román fejedelemségek hadai pusztították azokat.

A török kiűzését követően a gyéren lakott egykori hódoltsági területekre tömegesen érkeztek telepesek mind magyar, mind nemzetiségi, mind külföldi (főleg osztrák és sváb) területekről. Ezek egyrészt hozzájárultak a meglévő városok (Szeged, Pécs, Szabadka, Újvidék, Temesvár) lakosságának a gyarapításához, másrészt számos új mezővárost alapítottak, illetve régit alapítottak újra (például Békéscsaba, Nagykikinda). A városi méretű és funkciójú települések szabad királyi várossá nyilvánítása azonban rendkívül nehézkesen zajlott: számuk a szűken értelmezett Magyarország területén (Erdély és Horvátország nélkül) a 17. század végén 30 volt, ami a 19. század elejére csupán 44-re emelkedett. A városok

²³³ A terméskő építkezésre használt faragatlan, csiszolatlan kő.

²³⁴ A végvárok a török hódítás elleni magyar védelmi rendszer alapvető egységei voltak, amelyek a hódoltság peremén többé-kevésbé egybefüggő védővonalat alkottak.

²³⁵ Az Oszmán Birodalomban a szultán fennhatósága alá tartozó városok, amelyek viszonylagos önállóságot élveztek, csak adófizetési kötelezettséggel rendelkeztek.

átlagos lélekszáma a 18. század elején 2–4 ezer főre tehető, a legnagyobbaké is ritkán haladta meg a 10 ezret.

A felszabadult területeken a 18. században tömegesen alapították újra a hódoltság alatt elnéptelenedett falvakat is, illetve hoztak létre újakat. A benépesítést részben a kamara, részben az újonnan birtokhoz jutott földesurak szervezték, és az akkori Habsburg Birodalom minden népe részt vett benne (elsősorban persze magyarok, a relatív túlnépesedett szlovák területek lakosai, valamint osztrákok és svábok), sajátos mozaikos etnikai összetételű területté változtatva a Délvidéket és a Bánságot. Az újonnan alapított települések között gyakoriak voltak a mérnökiileg megtervezett szerkezetű, szabályos saktábla (például Csorvás (Békés megye), Torzsa (Vajdaság), Zombolya (román Bánság)), illetve párhuzamos utcás alaprajzú falvak (Kétegyháza, Szabadkígyós (Békés megye), Sztapár (Vajdaság)). Eközben a hegyvidéki peremterületek településhálózata az ipari forradalom következtében bővült: a nyersanyagok közelébe települő manufaktúrák (hámorok, huták) közelében az ott dolgozók munkásfalvai jöttek létre.

A 18–19. századi polgárosodás, illetve ipari fejlődés a Kárpát-medencében – a Habsburg Birodalom többi részéhez hasonlóan, bár azoktól elmaradó mértékben – a városok népességének lassú, fokozatos gyarapodását eredményezte. Kisebb megtorpanásokat az országos járványok és a szabadságharc okoztak. Jelentősebb fejlődést az agrár-külkereskedelemben sikeresen bekapcsolódó, főleg a dunai vízi út mentén fekvő városok érték el: Moson, Magyaróvár, Győr, Komárom, Vác, Pest, Baja, Újvidék.

Az Alföld nagyhatáru mezővárosai és falvai külterületén ekkor vesz lendületet a tanyavilág²³⁶ kialakulása. A tanyákra való kiköltözést az tette szükségessé, hogy az alföldi nagyhatáru települések 10–30 km-re fekvő földjeinek a művelése az akkori közlekedési viszonyok között napi ingázással irreális feladat lett volna. Az eleinte csak ideiglenes, illetve szezonális jellegű munkásszállások idővel állandó lakhellyé fejlődtek, ahová az egész család kiköltözött.

1867, azaz a kiegyezés után a magyar gazdaság a Monarchia egészét jellemző intenzív fejlődési pályára állt. Ebben szerepet játszott az ország részleges önállósodása és az ipari forradalom által fűtött világgazdasági konjunktúra²³⁷. A fejlődés megmutatkozott az össznépeség számának a növekedésében is, de a városi lakosságéban különösen. Kiemelt ütemben fejlődött a főváros: az 1873-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésével létrehozott

²³⁶ Tanya – a település külterületén fekvő földrészlet, amelyhez lakó- és gazdasági épület, illetve épülecsoport is tartozik.

²³⁷ Gazdasági fellendülés.

Budapest népessége 1869 és 1910 között 270 ezerről 880 ezerre nőtt. Azonban a városlakók aránya a felgyorsult városodás²³⁸ viszonyai között is alig haladta meg a 20%-ot Magyarország népességén belül 1910-ben. Az urbanizációs pezsgést jelzi, hogy ekkor épült a Kárpát-medence városai nagy részének az arculatát máig meghatározó városrészek, épületek zöme.

A falvak fejlődése a korszakban nem volt olyan látványos, de a lélekszámuk, elsősorban a demográfiai robbanásnak²³⁹ köszönhetően, amely többnyire az elvándorlás okozta veszteséget meghaladó természetes szaporulatot eredményezett, jelentősen nőtt. Funkciójuk zömmel maradt a mezőgazdaság, illetve a hegyvidékeken az erdőgazdálkodás, ugyanakkor gyarapodott az ipari és bányászfalvak száma, és megjelentek az üdülőfalvak is.

Az első világháború által okozott emberveszteségek visszavetették a települések lakosságának a számát. A trianoni diktátum nyomán Magyarországtól elcsatolt területek városaiban (kivéve Szlavóniát, ahol a városoknak nem volt jelentős arányú magyar lakossága) ezt a veszteséget jelentősen tetézte a magyar népesség tömeges, közel 430 ezer főt érintő áttelepülése az anyaországba. Az anyaországi oldal városaiban (elsősorban Budapesten) ugyanakkor az áttelepülők révén a háborús veszteségek ellenére is népességgyarapodás következett be, bár azok elhelyezése jelentős, több évre elhúzódó gondokat okozott. Az új országhatárok egyes városok vonzáskörzetének a jelentős részét leválasztották, ami számottevően visszafogta azok fejlődését (Sopron, Balassagyarmat, Sátoraljaújhely, Gyula, Makó; Komárom, Máramarossziget, Nagykároly, Nagyszalonta, Szabadka stb.).

A trianoni határ helyenként levágott egy-egy településrészt is, ami új települések létrejöttét eredményezte. Így vált ki Újszöny Komáromból Komárom néven a város nagy részének Csehszlovákiához csatolását követően, Újszalonta a Romániához került Nagyszalontából vagy Nagybocksó Tiszától délre eső, Romániához került része a Csehszlovákiának juttatottból. Szabadka nagy kiterjedésű határát is átvágta az új államhatár: az elcsatolt közigazgatási területen nem a várossal szervesen egybefüggő településrészek voltak, hanem attól különváltan létező puszták, tanyák. Ezek a településrészek az 1920-as években önálló falvakká váltak Magyarországon Csikéria, Kelebia és Tompa néven.

A két világháború között folytatódott az ipari fejlődés (bár a nagy világválság²⁴⁰ némileg megakasztotta azt), és elsősorban ez generálta a városfejlődést is. A térség

²³⁸ Városodás (urbanizáció) – a városként deklarált települések lakosságának, illetve a városi lakosság arányának növekedése.

²³⁹ Demográfiai robbanás – a népesség számának gyors, robbanásszerű növekedése a születésszámok jelentős többlete eredményeként a halálozások számával szemben.

²⁴⁰ A nagy gazdasági világválság – túltermelési válság a világgazdaságban 1929–33 között.

városépítészete a konstruktivista²⁴¹ irányba mozdult el, az utódállamokhoz került városokban pedig jelentős hangsúlyt fektettek a nemzeti jellegű épületek, emlékművek emelésére, így Erdély nagyvárosaiban sorra épültek az impozáns méretű, regáti²⁴² stílust idéző ortodox templomok, székesegyházak. A népességszám növekedését az utódállamokhoz került városokban gyorsította az uralkodó nemzet képviselőinek a tervszerű betelepítése is.

A falvak természetes szaporulata továbbra is magas maradt, ám az erősödő elvándorlás számos vidéken meghaladta annak mértékét. Felgyorsult viszont a falvak területi terjeszkedése: földosztás, telekosztás, parcellázás, új utcák nyitása eredményeként lehetővé vált a korábban közös telken élő családok szétköltözése. Számos új, államalkotókkal betelepített falut alapítottak az utódállamok a magyar határ közelében (csak Csehszlovákiában 70-et) a magyar etnikai terület egységének megbontása céljából: például Macháza a Csallóközben, Kisbakos, Nagybakos, Hunyadi Kárpátalján, Dacia, Decebal, Traian Szatmárban, Velebit, Újfény, Kisbelgrád a Vajdaságban.

A második világháború is nagyszámú áldozatot követelt a Kárpát-medence népessége körében, akik zöme vagy a frontokon esett el, vagy a holokausztnak esett áldozatul, amely nyomán – Budapest kivételével – minden település zsidó közössége töredékére fogyott. A háború után pedig különböző nemzetiségeknek (magyarok, németek), valamint a volt uralkodó osztályok tagjainak kellett tömegesen elhagyniuk a városokat.

A háborút követően a térség országai – a Burgenlandot magában foglaló Ausztriát kivéve – a létező szocializmus alakuló világrendszerében találták magukat. A hidegháborús, kétpólusú világ időszakában az államközi kapcsolatokat illetően a Kárpát-medencében alapvetően az elkülönülés volt a meghatározó tendencia. Ez vonatkozik nemcsak Ausztriára vagy Jugoszláviára, hanem a szocialista országokra is, hiszen valójában nem egymással, hanem a Szovjetunióval külön-külön alakították ki meghatározó kapcsolataikat. Ennek megfelelően nemcsak az országok közötti kapcsolatok voltak korlátozottak, hanem a városközi kapcsolatok is. Az államhatárok elválasztó szerepe okán az egymás szomszédságában fekvő városok között is alig volt kapcsolat. A városhálózat csak formálisan volt így „medencebeli”, valójában elkülönült, országos hálózatok, illetve azok Kárpát-medencébe nyúló részei léteztek.

Az erőltetett szocialista iparosítás és városfejlesztés, számos negatív társadalmi hatása és következménye mellett, a városok és a városi népesség arányának a gyors ütemű

²⁴¹ A konstruktivizmus az építészetben az 1920-as évektől elterjedt irányzat, amelyet a formák tömörsége, geometrikus megjelenése és a célszerűség uralma jellemez.

²⁴² A Regát (román szó, jelentése királyság) Havasalföld, Moldva és Dobrudzsa történelmi régiók magyarok által használt gyűjtőneve, a mai Románia Kárpátokon túli része.

növekedését eredményezte. Tömegesen épültek a gyárak, a munkaerő számára pedig a – mai szemmel nézve igénytelen kivitelezésű – tömbházak, panelházak alkotta lakótelepek²⁴³. A szocialista urbanizáció eredményeként a városlakók aránya a rendszerváltás idejére a térség mindegyik országában meghaladta az 50%-ot.

Az intenzív városfejlesztés kiemelten érintette a fővárosokat és a nagyvárosokat, amelyeknek jelentősen nőtt a területi kiterjedése is. A terjeszkedő nagyobb városokhoz csatolták a velük gyakran teljesen egybeépült külvárosokat (gondoljunk Újpest, Erzsébetfalva (Pestszenterzsébet), Kispest, Rákospalota stb. Budapesthez csatolására 1950-ben, de így lett Pozsony része Pozsonypüspöki, Kolozsváré Szamosfalva, Miskolc é Diósgyőr, Ungváré Alsódomonya, Gerény és Ungdaróc).

Esetenként hasonló méretű településeket egyesítettek (például Gyoma és Endrőd). Előfordult, hogy a települések egyesültek, majd ismét szétváltak, illetve fordítva. Így, egyesítéssel megszűnt, majd szétválással újra önállósodott Hajdúhadház és Téglás vagy Balatonboglár és Balatonlelle, Biatorbágy viszont kétszer is egyesült (1950-ben és 1966-ban), közben 1958-ban Bia és Torbágy újra különvált.

A szocialista urbanizáció újdonsült képviselői a munkástelepekkel rendelkező települések közül kerültek ki, de teljesen új városok is jelentek meg a jelentősebb bányaközpontok, nagy iparüzemek körül: Tatabánya, Komló, Ózd Magyarországon, Garamszentkereszt, Vágsellye, Partizanske (azelőtt Simony) Szlovákiában, Zernest, Anina, Boksánbánya Romániában stb. Ehhez adódtak a turisztikai funkcióval rendelkező települések, például a magyarországi Siófok, Balatonfüred, az erdélyi Borszék, Kovászna, Szováta, Herkulesfürdő vagy a felvidéki Gyügy és Rajecfürdő. A megyeszékhelyek, körzetközpontok kitüntetett figyelemben részesültek, sokuk lakossága 1990-re többszörösére nőtt; példaként Veszprém, Zalaegerszeg (HU), Nyitra, Zsolna, Besztercebánya (SK), Ungvár (UA), Zilah, Beszterce, Csíkszereda (RO) említhető.

A térség egyes országában (Románia, Ukrajna) a városokhoz gyakran különböző státusú falvakat is besoroltak az urbanizációs mutatók javítása, illetve az urbanizáció térbeli terjedésének gyorsítása céljából. Ezek többnyire kisebb lélekszámú ipari központok, közlekedési csomópontok vagy üdülőhelyek voltak, összefogó néven ún. „városi típusú

²⁴³ A lakótelep olyan lakóépületek összessége, melyek időben és stílusban egységesen épülve, az adott település egyéb épületeitől megkülönböztethető egységet alkotnak.

települések”²⁴⁴. Romániában mára ez a kategória megszűnt, ám Szerbiában és Ukrajnában tovább él.

Részben az urbanizációs mutatók kozmetikázása állhatott annak is a háttérében, hogy esetenként közigazgatásilag egyesítettek földrajzilag jól elkülönülő településeket is (Szegedhez csatolták például a tőle kilométerekre levő Kiskundorozsmát és Gyálarétet, Marcalihoz Boronkát és Bizét).

A szocialista urbanizáció forszírozott jellege az osztályharcban megbízhatatlannak tartott parasztság által lakott falvak állami szintű elhanyagolásával járt együtt. A gyakorlatilag ingyenes telekhelyhez jutás az olcsó építőanyagárral és a saját munkaerő felhasználásával együtt viszont jelentős mértékű családiház-építkezéseket tett lehetővé, ami jelentősen átalakította a falvak képét mind a családi házak méretét, mind a komfortfokozatát illetően. Ezzel a városiasodás²⁴⁵ folyamata elérte a Kárpát-medence falusi térségeit is.

A kollektivizálással és a mezőgazdaság gépesítésével együtt járó agrármunkaerő-felesleg, illetve az ipar ezzel párhuzamosan fokozódó munkaerőigénye közötti ellentmondást részben a városokba való tömeges beköltözéssel, részben a falusi népesség jelentős részének a városok iparüzemeiben való ingázásos²⁴⁶ foglalkoztatásával oldották fel. A perifériális helyzetű aprófalvak népessége az intenzív elvándorlás következtében jelentős csökkenésbe kezdett, ami funkcionális leépüléssel is együtt járt. Az elnéptelenedő kisfalvak önállóságát gyakran megszüntették, valamelyik szomszédos településhez csatolva azokat (Vas megyében például 32%-kal, 100 településsel van kevesebb napjainkban, mint a 20. század elején). Máshol, így Romániában és az akkor Jugoszlávia részét képező Horvátországban nem siettek ezek összevonásával, így napjainkban is számos mindössze néhány lakosú vagy éppen teljesen lakatlan település szerepel a nyilvántartásban (a legtöbb a horvát Pozsega-Szlavónia megyében).

Számottevően gyarapodott viszont a budapesti agglomeráció falvainak, valamint a Balaton-parti településeknek a lakossága. Ugyancsak növekvő népességszámot tudtak felmutatni a hagyományosan magas születési mutatójú, az elvándorlás által mérsékeltén sújtott, többnyire ukrán, román és szlovák hegyvidéki falvak, például Máramaros mind kárpátaljai, mind romániai részének falvai.

²⁴⁴ A városi típusú települések bizonyos szempontok szerint a falvakhoz, más kritériumok alapján a városokhoz állnak közelebb, átmenetet képezve a két fő településtípus között.

²⁴⁵ A városiasodás alatt (ne keverjük a városodással, lásd az előzőekben!) a városi jellegek erősödését értik.

²⁴⁶ Az ingázás a lakóhely és egy másik település között munkavállalási, illetve tanulmányi céllal, többnyire napi (esetleg heti vagy más) rendszerességgel zajló utazás.

Romániában a Ceausescu-rezsim tervet dolgozott ki a falvak felének, kb. 6 ezer településnek a megsemmisítésére, lakosaiknak pedig nagyobb települések lakótelepeire való átköltöztetésére (szisztematizálásnak nevezték), de azt nem ültették át a gyakorlatba, mert egyrészt hiányoztak a szükséges erőforrások, másrészt nem lett rá ideje a rendszernek.

A kollektivizálás és más tényezők hatására gyors csökkenésnek indult az alföldi tanyavilágon élők száma: 1949-ben 1,1 millió embert élt külterületen, 1960-ra ez a szám 770 ezerre csökkent. Az elvándorlás csupán az egyik forrása volt a számottevő visszaesésnek, abban fontos szerepet játszott az is, hogy a tanyavilágban ebben az időszakban 120 ún. tanyaközséget (Imrehegy, Nyírtelek, Zsana) szerveztek, amelyek lakossága a továbbiakban már a belterületi népességhez számított. Csongrád és Bács-Kiskun megyében több mint 50%-kal nőtt a települések száma a XX. század folyamán, elsősorban az említett tanyaközségeknek az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején történt létrehozása miatt.

A hegyvidéki települések távolabb eső, olykor szórt beépítésű külterületeiből is számos önállósult (így vált ki Feketetisza és Mezőhát Kőrösmezőből (Kárpátalja) vagy Borzont és Bucsin Gyergyóalfaluból (Székelyföld)).

A rendszerváltás a városodás-városiasodás folyamatában is gyökeres átalakulásokat eredményezett. Az extenzív fejlődés megtorpant, az államilag finanszírozott tömbházépítések nagyrészt leálltak, a tömeges városba költözés feltételei így megszűntek. Ezzel a nagyobb városok térségében dominánssá vált a már korábban is számottevő szuburbanizáció²⁴⁷. A folyamat mértékét szemlélteti, hogy Budapest népessége – döntően ennek köszönhetően – a rendszerváltáskori 2,1 millióról 30 év alatt 1,7 millióra csökkent.

A vándorlási statisztikák is egyértelműen mutatják a községek 1990-től jelentkező migrációs nyereségét és a városok veszteségét, ami egyrészt a szuburbanizációval magyarázható, másrészt azzal, hogy a városi ipar olcsó és alacsonyán képzett munkaerő iránti igényét korábban kielégítő, a falvakból a városba költözött emberek munkahelyüket elvesztve visszatértek a falvakba.

1995 és 2013 között a Kárpát-medence nyolc országából hat vált az EU tagjává, így a medence területének túlnyomó részén szabaddá vált az áru, a tőke, a munkaerő stb. áramlása. Az uniós tagság különösen kedvező lehetőségeket kínált a városok, különösen a nagyvárosok számára. A határ menti városok szinte kivétel nélkül megpróbálták élni az új adottságok előnyeivel, közte a határon átnyúló ingázás, turizmus, ingatlanpiac élénkülésével.

²⁴⁷ A városiak kiköltözése a városközeli kisebb településekre, kertvárosokba, lakóövezetekbe.

Az Európai Unió, felismerve, hogy az országok és a régiók versenyképessége egyre inkább az ott található nagyvárosok, agglomerációk gazdasági húzóerejétől függ, regionális politikájában egyre nagyobb hangsúlyt fektet a városokat és környéküket magukban foglaló ún. városrégiók fejlesztésére, amelyhez többé-kevésbé illeszkednek a Kárpát-medence országainak a fejlesztési politikái is.

A Kárpát-medencében a rendszerváltást követő városfejlődés alapvető tényezőjévé léptek elő a külföldi tőkebefektetések. Ezeket erős területi koncentráció jellemzi, kiemelten a fővárosokban és a kedvező földrajzi fekvésű nagyvárosokban (Győr, Debrecen, Kassa, Temesvár, Kolozsvár, Nagyszében) összpontosulnak. Viszont hátrányos helyzetbe kerültek a kis- és közepes városok, a hanyatló ipari központok (Ózd (HU), Vajdahunyad, Resica, Kiskapus (mindhárom RO)), a bányászvárosok (Komló (HU)), a Zsil-völgyi városok, Balánbánya (RO) stb.).

Összességében a 20. század folyamán is számos változás történt a településhálózatban, így csak a mai Magyarország területén mintegy 600 településalakulás mellett 900 település megszűnés történt.

Szakértők megjegyzik, hogy Magyarországon (de talán így van ez máshol is) a városi funkciójú és a városi rangú települések köre nem fedi egymást. A rendszerváltásig az előbbieket voltak többen (tehát egyes városi szerepkört betöltő települések nem rendelkeztek városi ranggal), az 1990-es évek közepére ezek városi jogállást kaptak, a továbbiakban pedig számos funkcionálisan falunak minősülő települést is várossá minősítettek.

A 21. század elején az extenzív fejlődés helyett előtérbe került az intenzív, ami az épületek, városrészek felújításában, modernizációjában, infrastrukturális fejlesztésében, környezetbarátabbá alakításában, újabban a „smart city”²⁴⁸ irányába való törekvésekben öltött testet. Jelentős funkcionális változásokon esett át a belső lakónegyedek, illetve ipari zónák egy része, amelyek üzleti, kereskedelmi, szórakoztató, kulturális szerepet kaptak (például a budapesti Bulinegyed²⁴⁹). Az egyik legfontosabb, megoldásra váró probléma jelenleg mind a nagyobb, mind a kisebb városok esetében is a jelentősen megnövekedett gépkocsiforgalom okozta túlszűfolttság mérséklése az utakon.

²⁴⁸ A smart city vagy okos város fogalma alatt döntően a fenntartható és átlátható városfejlesztést, illetve a digitális technológiai megoldások széles körű alkalmazását értik a városi rendszerek (közművek, közlekedés, szolgáltatások, döntéshozatal, szabályozás stb.) működtetésében.

²⁴⁹ Budapest–Erzsébetváros Károly körút–Király utca–Erzsébet körút–Rákóczi út határolta városrésze, ahol több száz kocsmá és szórakozóhely várja a vendégeket. A negyed kicsit lerobbant, elhanyagolt lakóingatlanjai – lecsökkent árak és belvárosi elhelyezkedésüknek köszönhetően – vonzóvá váltak a vendéglátóipari befektetők számára, és egyre több szórakozóhely nyílt meg.

A falvak zömének jelenleg Kárpát-medence-szerte csökken a népessége, amihez mind az elvándorlás, mind a természetes fogyás hozzájárul. Egyes vélemények szerint a posztmodern fejlődés egyik markáns jegye éppen ez: a falusi terek és a falusi életforma szűkülése, pusztulása, amely folyamatot a szakma a deruralizáció névvel illeti. Ez mennyiségi (a népességszám csökkenésén kívül a közeljövőben a településszám csökkenése is jellemzővé válhat) és minőségi jegyek alapján is nyomon követhető. Nem csupán a demográfiai erőforrások kiapadásáról van szó, hanem a falvakat életben tartó gazdasági funkciók megroppanásáról, a helyi közösségek felbomlásáról, a falusi életforma, amelyben az önellátásnak, a kölcsönösségnek és a tradícióknak kitüntetett szerepe volt, elsoványodásáról is. A helyben kínálkozó, jellemzően mezőgazdasági jellegű jövedelemforrások beszűkülése, illetve azok presztízsének csökkenése következtében a mobilisabb társadalmi rétegek elköltöznek, vagy ingázással kapcsolódnak be a városok munkaerő- és szolgáltatási piacába. A vidéki népesség társadalmi és anyagi javakban egyaránt extrém módon szűkülő egyes rétegei előtt ez a választási lehetőség nem nyílik meg: ők maradnak helyben egy egyre inkább elszegényedő környezetben.

Számottevő gyarapodás elsősorban a kedvező földrajzi fekvésű területeken érhető tetten, például a nagyvárosok szuburbán térségeiben. Rajtuk kívül az üdülőtérségek falvainak kedvezőek még a perspektíváik, például a Balaton-part településeinek. Népességszám növekedés jellemez egyes kedvezőtlen fekvésű falvakat is, amelyekben jelentős az átlagosnál magasabb termékenységű cigányság aránya (például Csenyété, Fáj, Vilmány Borsod-Abaúj-Zemplén megyében), bár a munkahelyek hiánya a térségben mégis kétségessé teszi ezek távlati kilátásait.

Kuriózusként megjegyezzük, hogy az utóbbi években váratlan mértékben nőtt az ukrán határ menti – korábban depressziós, csökkenő lélekszámú – magyarországi falvak népessége. Ez a szomszéd országból való betelepülési hullám következménye, de mivel a térségben kevés a munkalehetőség, a folyamat aligha tekinthető tartósan fennmaradónak.

2.3.2. Városhálózat

Az emberi civilizáció évezredes történelme során a városok képviselték a társadalom, a gazdaság, a kultúra és a politika központjait. Globalizálódó világunkban a városoknak mint a globalizációs folyamatok fő színtereinek – az előzőekben felsorolt vezető funkcióik megtartása mellett – a szerepe még inkább felértékelődik. Az emberiség fejlődése során a 21. század elején jutott el oda, hogy a Föld lakosságán belül többségbe kerültek a városlakók.

A várossá válás kritériumai térben és időben jelentős különbségeket mutatnak. A középkorban a városjog az élet sok területére kiterjedő szabályozás volt, amely rengeteg különbséget jelentett a szabadságokban, privilégiumokban, illetve az adókban, egyéb terhekben. A városi cím adományozásánál emiatt gyakran érvényesültek „magasabb szempontok” is, nem a lélekszám vagy a gazdasági erő voltak a legfontosabb érvek. A 20. század első felére Európa legtöbb államában megszüntették a települések közötti jogálláskülönbségeket, azaz a városi cím már csak cím, nem rang, nem járnak vele gazdasági vagy jogi előnyök.

Magyarországon a várossá nyilvánítás a köztársasági elnök és az Országgyűlés hatáskörébe tartozik, és legutóbb 2015-ben módosították (szigorították) az ezt szabályozó jogszabályt. A 2015. március 25-től hatályos előírás feltételül szabja, hogy a község lakosságszáma meghaladja a 10 000 főt és az azt megelőző öt évben folyamatosan növekedjen. Területén a teljes közművesítettség, ezen belül kiemelten a csatornázottság aránya legkevesebb 60% legyen, a belterületi szilárdburkolatú utak aránya pedig legalább 90%. További szigorú feltétel egyebek között a középfokú nevelési-oktatási intézmény, helyi rendőrőrs, tanuszoda vagy sportcsarnok megléte. A városjelöltnek térségi szerepet kell betöltenie, amelynek feltételét úgy számszerűsítették, hogy a községben dolgozók legalább 20%-a más településről járjon be dolgozni. A szigorítások célja az volt, hogy gátat vessen az 1980-as évek óta tartó tömeges, az ezredfordulót követően gyakran indokolatlan várossá nyilvánítási hullámnak. Ezt a célt a rendelet elérte: 2013 óta a magyarországi városok száma egészen 2021-ig változatlan maradt, amikoris 348-ra emelkedett, miután várossá nyilvánították Kiskunlacházát (Pest megye) és Nyírbogátot (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Megjegyezzük, hogy a jelenlegi magyarországi városok egy jelentős része sem felel meg a rendeletben rögzített feltételeknek.

Ausztria 198 városának a városi címe önmagában nem jelent a többi településtől eltérő jogállást. Közigazgatásilag az ország szövetségi tartományokra, azok járásokra, a járások községekre oszlanak, amelyeket egy vagy több település alkot. Egyes kisvárosias szerepkörű községek nagyközségi címet viselnek. A 15 legnagyobb város járásjogú, ún. Statutarstadt, amelyek nem tartoznak a járások fennhatósága alá. Napjainkban lélekszámhoz kötött a kategóriába való belépés (20 000 lakos felett kérhetik a városok), de a már megszerzett címet nem veszik vissza, így például a Fertő-parti Ruszt az 1648-ban szerzett szabad királyi városi címét kevesebb mint 2000 lakossal is megőrizhette.

Szlovákiában várossá nyilváníthatók az 5 ezer főnél népesebb gazdasági, közigazgatási, kulturális, turisztikai vagy üdülőközpontok, amelyek szolgáltatásokat nyújtanak a környező

településeknek, és városias jellegű a beépítésük. A városi rangot parlamenti határozat kell megerősítse az erről szóló helyi népszavazást követően, az önkormányzat beadványa alapján. A jelenlegi 138 város között is 23 van azonban, amely nem teljesíti a népességi kritériumot.

Ukrajnában, hasonlóan a térség más államaihoz, szintén parlamenti döntéssel kaphat egy település városi rangot. A várossá válás kritériumai között szerepel a 10 ezer fős népességszám, a lakosság többségének nem a mezőgazdaságban való foglalkoztatása, a központi szerepkör, a városias jellegű beépítettség. Azonban számos esetben kivételként eltérnek a lakosságszámhoz kötött kritérium betartásától, a többi pedig egyébként is magában hordozza a szubjektív megítélés lehetőségét. A városi cím elvételt nem gyakorolják, még ha a város jelenleg sok szempontból nem felel is meg a követelményeknek. A városok és a falvak közötti sajátos átmenetet jelent a szovjet településrendszerből örökölt városi típusú települések kategóriája. Ide azokat a helységeket sorolták, amelyek a várossá nyilvánítás bizonyos szempontjainak megfelelnek, másoknak viszont nem.

Romániában a 2001-ben elfogadott 351. számú törvény újrafogalmazza a várossá nyilvánítás, illetve a municípiumi státusz megszerzésének feltételeit. Ennek megfelelően az előbbihez 5 ezer, az utóbbihoz 25 ezer fős minimális lakosságszám szükséges. A népességi kritériumot relativizálják a gazdasági, szociális és infrastrukturális feltételek, amelyek teljesítése jelentheti majd a legfontosabb nehézséget a városi státusz megszerzésében. Különösen hangsúlyosak az infrastruktúra (magas arányú víz- és gázellátottság, csatornázottság) és a közszolgáltatások (oktatási, kulturális és sportintézményekkel, kórházi ágyakkal, orvosokkal való ellátottság) iránt támasztott követelmények. A környezetminőség védelmét célzó feltételek bevezetése (szennyvíztisztítás, szeméttelp, zöldterületek) a várossá válásnak ökológiai dimenziót is ad.

A Szerb Köztársaság területi berendezkedéséről szóló törvény értelmében városi státusszal azok a települések rendelkeznek, amelyek népessége meghaladja a 100 ezer főt (de kivételként lehet kevesebb is, ha a többi feltétel teljesül; megjegyezzük, hogy a városok többsége a kivételek közé tartozik), és amelyek egy meghatározott körzet gazdasági, közigazgatási, földrajzi és kulturális központjául szolgálnak. Mindössze 29 város van az országban, de a városlakókhöz számítanak a kisebb, ún. városi típusú települések (szerbül „градско насеље”) lakosai is.

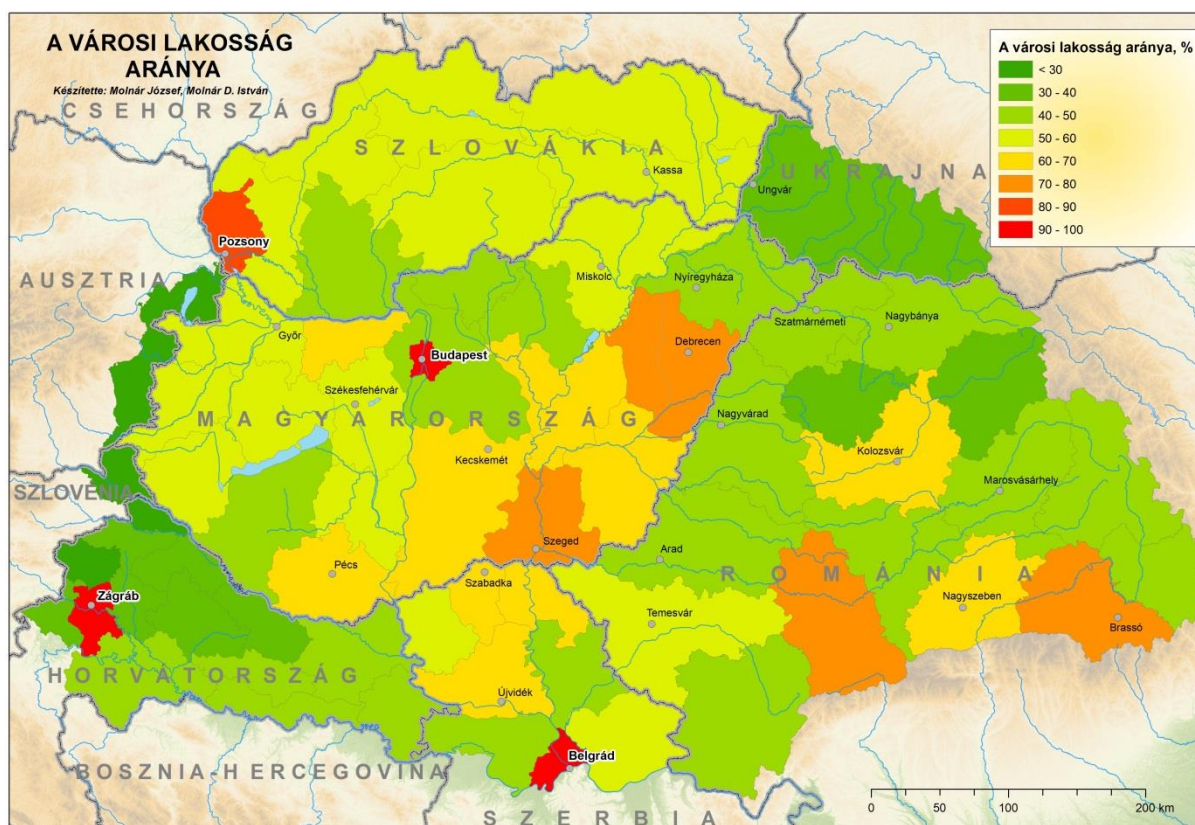
Horvátországban várossá nyilváníthatók a megyeszékhelyek, a 10 ezer főnél népesebb települések, valamint – a megfelelő történelmi, gazdasági, illetve földrajzi okok megléte esetén – kivételként egyéb települések is. Jelenleg 128 különböző méretű várost tartanak nyilván (köztük hat lakossága az ezer főt sem éri el), utoljára 2013-ban bővült a hálózat.

Szlovénia jogszabályai alapján kormányzati döntéssel várossá lehet nyilvánítani a 3 ezer főnél népesebb, nagyságuk, népsűrűségük, gazdasági szerkezetük, történelmük alapján kiemelkedő településeket.

Összességében a várossá válás kritériumai alapvetően hasonlóak a Kárpát-térség államaiban, bár mindenütt megvannak a helyi sajátosságok. Abban is hasonlítanak a térség országai, hogy ezen kritériumok alkalmazásában gyakoriak a szubjektív elemek és a kivételek.

A Kárpát-medence területén az ezredforduló utáni népszámlálások eredményei alapján a lakosság valamivel több mint fele, 57,3%-a élt városokban, azaz az urbanizációs szint²⁵⁰ elmaradt az európai átlagtól (71,1%). Ez jellemző a térség országaira külön-külön is: összlakosságuk közel fele-kétharmada él városokban (3.2.1. táblázat). Ha viszont csak az érintett nyolc ország medencébe eső régióit vesszük szemügyre, jóval nagyobb változékonyságot találunk. Az Órvidék és a Muravidék lakosságának ugyanis csupán közel 20%-a városlakó (2.3.2.1. ábra). Ez a két térség hagyományosan periferikus fekvéséből adódik (mind a jelenlegi, mind a történelmi államkeretekben belül), ami nem kedvezett a városok fejlődésének. Hasonló okok magyarázzák a falvakban élők majd kétharmados túlsúlyát Kárpátalja népessége körében is, miközben országos szinten Ukrajnában fordított a helyzet.

²⁵⁰ Az urbanizációs szint a városlakók arányát jelenti az össznépességen belül.

2.3.2.1. ábra. A városi népesség eloszlása a Kárpát-medence megyeszintű közigazgatási egységeiben (a 2001-es és 2002-es népszámlálás adatai alapján)

Erdély és a Délvidék esetében a Kárpát-medencén belüli és kívüli országrészek között nincsenek ilyen markáns eltérések, az utóbbi esetében pedig azok is „befelé” billennek. Erdély fekvése ugyan a medencén belül szintén tekinthető periferikusnak, ám a régió a történelem folyamán számos alkalommal élvezett több-kevesebb önállóságot, illetve autonómiát, ami elősegítette a városok fejlődését, akár csak a városépítő szászok tömeges idetelepítése is. A Vajdaság városodását előmozdította a török kiűzését követő újratelepítéseknek a meglévő települések népességszámát növelő hatása, valamint az is, hogy akkor újonnan viszonylag kevesebb, de népesebb, nagy határú települést hoztak létre, amelyek közül több mára várossá nőtte ki magát.

2001 után a térségben az urbanizáció átlagos szintje tovább növekedett, bár a folyamat országonként más mértékben jelentkezett. A maximális növekedést a városlakók aránya Magyarországon érte el, ahol a 21. század elejének szűk két évtizedében közel 7% ponttal emelkedett az értéke (2.3.2.1. táblázat). A számottevő növekedést nagyrészt az időszak tömeges várossá nyilvánításai (2001-ben 237, 2018-ban 346 város volt), kisebb mértékben a városok migrációs nyeresége eredményezték. Szakértők megjegyzik, hogy a települések jogállása alapján nőtt ugyan Magyarországon az urbanizációs szint, azonban

településföldrajzi, illetve szociológiai értelemben megkérdőjelezhető ennek a folyamatnak az eredménye. A térség legtöbb országában a harmadik évezred elején a városokba való beköltözés folytatódása eredményezett enyhe növekedést az urbanizáció szintjében. Ausztria és Szlovákia esetében viszont a városi lakosság csökkenő aránya már a szuburbanizáció túlsúlyára utal.

2.3.2.1. táblázat. A városi és a falusi népesség néhány alapadatának eloszlása a Kárpát-medencében országonként, illetve régióként (a 2001-es, 2002-es népszámlálások, illetve a *World Urbanization Prospects 2018* adatai alapján)

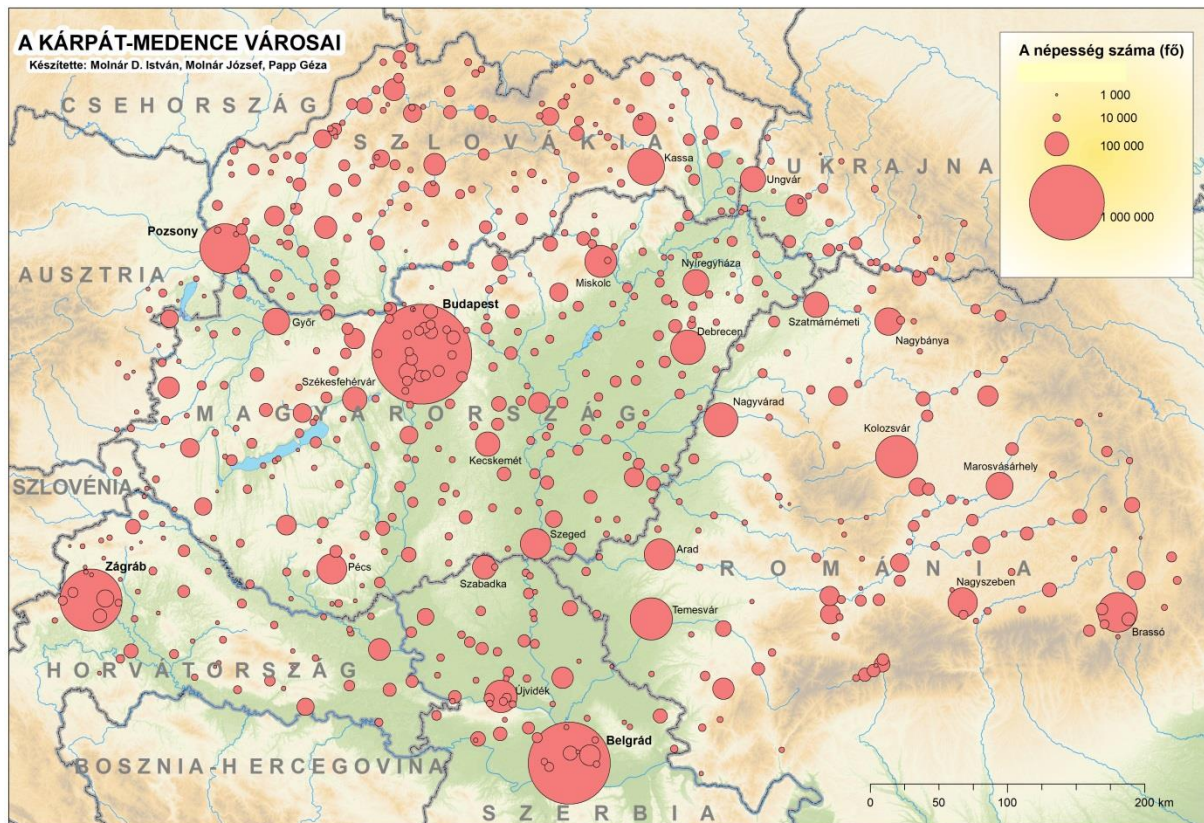
Ország, régió	Városok (és városi típusú települések) száma, 2001	Falvak száma, 2001	A városok átlagos népességszáma, 2001	A falvak átlagos népességszáma, 2001	A városlakók aránya a Kárpát-medencére eső országrészekben 2001-ben, %	A városlakók aránya országos szinten 2001-ben, %	A városlakók aránya országos szinten 2018-ban, %
Magyarország	237	2898	27 733	1251	64,5	64,5	71,4
Szlovákia	141	2750	21 831	845	57,0	57,0	53,7
Kárpátalja	30	579	15 348	1372	36,7	67,1	69,4
Erdély	122	5134	31 253	666	52,7	53,0	54,0
Vajdaság	58	426	25 197	2155	61,4	52,8	56,1
Szlavónia	60	3604	23 991	366	52,2	53,4	56,9
Muravidék	2	174	7916	382	19,2	50,8	54,5
Őrvidék	13	158	4476	1388	21,0	60,2	58,3
Kárpát-medence	663	15 723	25 489	807	57,3	61,1	63,0

A Kárpát-medence városai közül a legtöbb Magyarországon található, de jelentős százon felüli a szlovákiai és az erdélyi városok száma is (2.3.2.1. táblázat). Pannon-Horvátországban és a Vajdaságban egyaránt közel 60 várost tartanak nyilván, bár ebbe a Délvidéken bele van számítva 50, hivatalosan városi típusú településként nyilvántartott helység is. Ez a településtípus Ukrajnában is létezik: Kárpátalján a 11 város mellett 19 ebbe a kategóriába sorolt helység ad otthont az urbánus népességnek. Az Őrvidék és a Muravidék kevés városa a régiók kis kiterjedésének és alacsony urbanizáltságának egyaránt betudható.

A városok számos szempont szerint csoportosíthatók: méretük, történelmük alapján (feudális, illetve újkori), funkciójuknak megfelelően, hierarchia stb. szerint. Az alábbi áttekintés alapjául az első kritériumot vesszük.

A városhálózat gerincét a fővárosok adják, közöttük is kiemelkedik 1,8 milliós lakosságával Budapest mint évszázados fővárosa az egykor az egész térséget egyesítő

Magyarországnak (2.3.2.2. ábra). A város népessége a rendszerváltás előtt közel 2,1 millióval tetőzött, azt követően a szuburbanizáció velejárójaként gyors, majd lassuló ütemben fogyott, jelenleg újra lassú növekedésnek indult. Az előrehaladott szuburbanizációnak köszönhetően azonban az agglomeráció²⁵¹ lakossága eléri a 2,5 milliót, és jelenleg tovább gyarapodik.

2.3.2.2. ábra. A Kárpát-medence városai (a 2001-es és 2002-es népszámlálások adatai alapján)

Budapestet a közel 800 ezer (elővárosokkal több mint egymillió) lakosú Zágráb követi, amely szintén évszázados fővárosi hagyományokkal rendelkezik. A város dinamikus fejlődése a lakosságszám növekedésében is tükröződik. A medence harmadik fővárosa, Pozsony népessége meghaladja a 400 ezret, agglomerációval a félmilliót. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy egy negyedik főváros, Belgrád egyes városrészei (az egykor különálló Zimony és Újbelgrád) is a Szávától északra, azaz a Kárpát-medence területére esnek. A Dunától nagyrészt délre eső szerb főváros dinamikus fejlődik, lakossága megközelíti az 1,3, elővárosokkal az 1,8 milliót.

²⁵¹ Az agglomeráció olyan urbanizált településrendszer, amelyben a központ és a közvetlen vonzáskörzetébe tartozó települések szoros gazdasági és szolgáltatási kapcsolatban vannak egymással, gyakorlatilag egységes településként működve.

A fővárosokat három erdélyi nagyváros, Kolozsvár, Temesvár és Brassó követi 300 ezer (az agglomerációkkal 400 ezer) körüli lakosával, amelyek méltán tekinthetők a közép-erdélyi, a bánáti és a délkelet-erdélyi térségek regionális központjainak (2.3.2.2. ábra). Ezek a történelmi Magyarországon is a nagyvárosok közé tartoztak (1910-es népességük megfelelően 61, 73 és 41 ezer volt), a második világháborút követő erőltetett városfejlesztések pedig többszörözték a lakosságukat. Méreteit, fejlődését és szerepkörét tekintve a három erdélyi nagyvároshoz közel áll a 240 ezer lakosú felvidéki Kassa, Kelet-Szlovákia regionális központja.

A 200 ezer főt meghaladja a következő három nagyváros, Újvidék, Debrecen és Nagyvárad népessége is. A török kiűzése után, 1694-ben újjáalapított, külvárosaival 380 ezres Újvidék központi szerepköre a Vajdaság Autonóm Tartomány székvárosaként van hivatalosítva. A regionális központ szerepköre nem vitatható el a másik kettőtől sem: az egyik Kelet-Magyarországon, a másik a Partiumban tölti be azt. Debrecen felemelkedése a török korra tehető, a szarvasmarhatartás és -kereskedelem teremtette meg ennek az anyagi alapját, és ekkor vált a térségben a reformáció egyik központjává, a „kálvinista Rómává” is. Nagyvárad viszont már az Árpád-korban jelentős hely volt, nem véletlen, hogy Szent László ide telepítette a bihari püspökséget.

Debrecenhez hasonlóan regionális központként funkcionál négy százezer fölötti népességű magyarországi nagyváros: Miskolc Észak-Magyarország, Szeged a Dél-Alföld, Pécs a Dél-Dunántúl, Győr a Nyugat-Dunántúl vonatkozásában tölti be ezt a szerepet, a megfelelő EU-s statisztikai régiók központjaként is (2.3.2.2. ábra). Győr és Szeged esetében a vonzásokörzeteik a határokon is átnyúlnak, úgy a több ezer fős bejövő munkavállalói migráció, mint a vásárlás, szórakozás, oktatás stb. vonatkozásában. A százezres népességszámot nem sokkal meghaladó Nyíregyháza, Székesfehérvár és Kecskemét viszont a saját megyehatárán túl nem mondhat magáénak számottevő vonzásokörzetet.

Hasonló a 150 ezret meghaladó lakosságú Arad, illetve az az alatti Nagybánya és Szatmárnémeti helyzete is: bár méretüket tekintve lehetnének regionális központok, ám más közeli nagyvárosok akadályozzák e szerepben való kibontakozásukat (2.3.2.2. ábra). Ellentétben a hasonló méretű Nagyszebennel és Marosvásárhellyel, amelyek vonzásokörzete jelentősen túllépi a saját megyéjük határait, az utóbbi például az egész Székelyföldre kiterjed. A Kárpát-medencei nagyvárosok²⁵² listáját Ungvár zárja, amelynek a megyeszékhelyen túli regionális szerepe nincs Ukrajnában.

²⁵² A nagyvárosok közé a 100 ezer és 1 millió közötti lakosságú településeket sorolják.

A rendszerváltás óta az ipar szerepe számottevően csökkent a városfejlesztés hatótényezői között. A magyarországi nagyvárosok között csupán Győr és Kecskemét esetében maradt hangsúlyos a járműipari megtelepedése és fejlesztése révén (bár hamarosan Debrecenben is nőhet a szerepe a BMW új gyáregységének köszönhetően). Az ipar korábbi meghatározó szerepe Miskolc vonatkozásában összeroppant, és jelentősen leépült az más nagyvárosokban is (Brassó, Pécs, Székesfehérvár, Nyíregyháza, Szeged). Az egyetemek vonzóhatása ugyanakkor a városfejlesztés meghatározó hatótényezőjévé vált Debrecen, Szeged, Pécs, Kolozsvár, Temesvár, Újvidék esetében. Egyre fontosabbá válik a nagyvárosok logisztikai, kulturális, illetve turisztikai központként való funkcionálása is.

A középvárosok²⁵³ számát, illetve azok össznépségét tekintve a Kárpát-medencei országok, illetve országrészek között Magyarország, Szlovákia és Erdély áll az élen (2.3.2.2. táblázat). Különösen nagy szerepet játszik ez a kategória a Felvidéken, ahol a városlakók több mint felének, illetve az összlakosság 28,7%-ának jelenti az otthonát. A szlovák városhálózatban az is felértékeli a középvárosok szerepét, hogy mindössze két nagyváros áll felettük az országos városhierarchiában (2.3.2.2. ábra). A Vajdaságban ugyan csak 14 város tartozik e csoportba, de az itt élők arányukban az össznépségnek és a városlakóknak is a medence átlagán felüli részét képezik. Kárpátalján és Szlavóniában kevésbé fejlett a középvárosok csoportja, míg a két legkisebb régió, Órvidék és Muravidék településhálózatából teljesen hiányzik ez a kategória.

A középvárosok átlagos népességszáma a Kárpát-medencében megközelíti a 40 ezer főt (2.3.2.2. táblázat). Országoként nincsenek jelentős eltérések, jóllehet a Vajdaság 44 ezres átlaga némileg kiemelkedik a többi közül. A legalacsonyabb, közel 37 ezres magyarországi átlag viszont alig marad el az egész térségtől.

A 100 ezres felső határt a 2001-es adatok szerint leginkább a vajdasági Szabadka közelítette (csupán 19 fővel maradt alatta), ám aligha várható, hogy a közeljövőben átlépi azt, mivel a lakosságszámát az ezredforduló óta csökkenő tendencia jellemzi. Hasonló a helyzet a másik 90 ezernél népesebb várossal, a kelet-szlovákiai Eperjessel is. Sőt, a Felvidék hasonló méretű, 80 ezer fő körüli népességű három további városában, Nyitrán, Zsolnán és Besztercebányán is csökken a lakosság száma. A Kárpát-medencében Eszék (Kelet-Horvátország), Szombathely (Nyugat-Magyarország) és Munkács (Kárpátalja) népessége éri még el a 80 ezret, de stagnáló népességük alapján ezek sem törnek a közeljövőben nagyvárosi babérokra.

²⁵³ A középvárosok kategóriájába a 20 és 100 ezer, mások szerint a 30 és 100 ezer közötti népességű városok sorolhatók, a jelen munkában az első csoportosítást alkalmazzuk.

2.3.2.2. táblázat. A középvárosok (20–100 ezer lakos) néhány alapadatának eloszlása a Kárpát-medencében országonként, illetve régióként (a 2001-es és 2002-es népszámlálások adatai alapján)

Ország, régió	A középvárosok száma, 2001	A középvárosok együttes népességszáma, 2001	A középvárosok átlagos népességszáma, 2001	A középvárosokban élők aránya a Kárpát-medencére eső országrészekben 2001-ben, %	A középvárosokban élők aránya a Kárpát-medencére eső országrészek városi népességén belül 2001-ben, %
Magyarország	54	1 979 963	36 666	19,4	30,1
Szlovákia	40	1 550 504	38 763	28,7	50,4
Kárpátalja	4	161 629	40 407	12,9	35,3
Erdély	34	1 308 538	38 486	18,1	34,3
Vajdaság	14	621 012	44 358	25,0	39,5
Szlavónia	10	410 159	41 016	14,9	28,5
Muravidék	0	0	–	0,0	0,0
Őrvidék	0	0	–	0,0	0,0
Kárpát-medence	156	6 031 805	38 665	20,3	35,5

A mai Kárpát-medencei középvárosok zöme a történelmi városok közé tartozik, azaz városi múltja évszázadosnál régebbre tekint vissza. Azonban néhány 20. századi városnak is sikerült olyan dinamikus fejlődést produkálnia, hogy bekerüljön e kategóriába. Ezek zöme valamelyik agglomeráció – a budapesti (Érd, Dunakeszi, Szigetszentmiklós), a belgrádi (Borcsa), a zágrábi (Sesvete) vagy épp a brassói (Szecseleváros, más néven Négyfalu) – alvótelepüléseként ért el 20 ezer fölötti népességet. Mások mint ipar-, illetve bányavárosok virágoztak fel, így Tatabánya, Ózd, Dunaújváros (HU), Partizanske (SK), Zernest (RO). Méretükből adódóan döntő többségük többfunkciójú, de akadnak kivételek is: alvóvárosok (Érd, Gyál (HU), Borcsa (RS)), bányavárosok (Petrozsény, Lupény, Petrilla (RO)), iparvárosok (Paks, Kazincbarcika (HU), Szenice (SK), Kudzsir (RO)), üdülővárosok (Siófok, Hajdúszoboszló (HU)).

Kisvárosokból²⁵⁴ az ezredforduló utáni népszámlálások 482-t írtak össze Kárpát-medence szerte (2.3.2.3. táblázat). A legtöbb közülük már akkor is Magyarországon volt (174), a folytatódó újabb várossá nyilvánítási hullámok eredményeként pedig 2021-re számuk ott elérte a 291-et. 2001-ben az ország lakosságának 16,0%-a, a városi lakosság közel

²⁵⁴ A kisvárosok közé a 20 ezer fő alatti népességűek tartoznak.

negyede élt kisvárosban. Hasonló arányt képviselt az összlakosságon belül a kisvárosi népesség Szlovákiában és a Vajdaságban is, bár a kisvárosok száma, értelemszerűen, jóval kisebb volt. Az Órvidék és a Muravidék városi lakosságát teljes egészében ez a kategória képviselte. Kárpátalján a városi népesség közel 40%-a kisvárosokban (illetve az ebbe a csoportba sorolt városi típusú településeken) élt, bár ez az alacsony urbanizációs szint következtében az összlakosság kevesebb mint 15%-át jelentette. A településtípuson élők a legkisebb arányt mind az összlakosságon, mind a városi népességen belül Erdélyben és Pannon-Horvátországban tették ki, az előbbiben a lakosság kevesebb mint 10%-át alkotva.

2.3.2.3. táblázat. A kisvárosok (20 ezer lakos alatt) néhány alapadatának eloszlása a Kárpát-medencében országoként, illetve régióként (a 2001-es és 2002-es népszámlálások adatai alapján)

Ország, régió	A kisvárosok száma, 2001	A kisvárosok együttes népességszáma, 2001	A kisvárosok átlagos népességszáma, 2001	A kisvárosokban élők aránya a Kárpát-medencére eső országrészekben 2001-ben, %	A kisvárosokban élők aránya a Kárpát-medencére eső országrészek városi népességén belül 2001-ben, %
Magyarország	174	1 626 764	9349	16,0	24,7
Szlovákia	99	839 239	8477	15,5	27,3
Kárpátalja	25	183 232	7329	14,6	39,8
Erdély	79	671 669	8502	9,3	17,6
Vajdaság	41	400 015	9756	16,1	26,2
Szlavónia	49	341 163	6963	12,4	23,7
Muravidék	2	15 832	7916	19,2	100,0
Órvidék	13	58 184	4476	21,0	100,0
Kárpát-medence	482	4 136 098	8581	13,9	24,3

A kisvárosok átlagos népességszáma a térségben az ezredfordulón 8–9 ezer fő körül volt (2.3.2.3. táblázat). Jelentősen, közel 4500 fős átlagukkal a burgenlandiak maradtak el csupán az átlagtól: a tartomány 13 kisvárosa közül csak a székhely, Kismarton népesebb 10 ezer főnél (2018-ban 14,5 ezer lakos). Szlavónia és Kárpátalja kisvárosai átlagos népességszáma szintén a középérték alatt marad, míg a Vajdaság és Magyarország értékei valamivel meghaladják azt.

Megjegyezzük, hogy az ezredfordulót követően is folytatódó, egyre kisebb településeket érintő tömeges várossá nyilvánítási hullám eredményeként a magyarországi kisvárosok átlagos népessége 2019-re 7803 főre csökkent. Ennek eredményeként az ország legkisebb

városainak alig van több mint ezer lakosa: Pálháznak (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 2019-ben csupán 1034, Óriszentpéternek (Vas megye) 1141 lakosa volt. Igaz ugyan, hogy a falunyi lakosságú városok nem precedens nélküliek a Kárpát-medencében, hisz az Órvidéki Rusztnak, amely évszázadokon át a történelmi Magyarország legkisebb szabad királyi városa volt – azzal együtt, hogy jelenleg a népessége gyarapodik –, is csak 1980 lakosa van (2020). A medence rekordját azonban kétség kívül a szlovén határ közelében fekvő, ugyancsak évszázados városi hagyományokkal rendelkező horvát kisváros, Klanjec tartja a maga 567 lakosával (2011).

A mai kisvárosok köre igen heterogén, jelentős részük monofunkcionális²⁵⁵. Találunk körükben történelmi kisvárosokat (így Kőszeg, Sárospatak (HU), Körmöcbánya, Selmecebánya (SK), Kézdivásárhely (RO), Csáktornya (HR)), sőt egykori megyeszékhelyeket is (Balassagyarmat (HU), Verőce (HR)). Nagy többségük egykori mezőváros (például Abony, Csongrád, Mezőtúr (HU), Visk, Técső (UA), Nagyszentmiklós (RO)), egy részük hajdúváros volt (Balmazújváros, Hajdúhadház, Hajdúnánás (HU), Nagyszalonta (RO)). Az Alföld kisvárosai a városok sajátos, a hagyományos, a várost központi helyként értelmező rendszerbe csak fenntartásokkal beilleszthető típusát képviselik. Ezek a városok egyfelől nagyon sok esetben érdemi vonzaskörzet nélkül léteznek (vonzaskörzetük gyakran csak az egykori tanyavilágukból szervezett falvakra terjed ki), másfelől a helyi társadalomfejlődés sajátos, paraszt-polgári útja és értékrendje is alapvetően különbözött a nyugat-európaítól.

Üdülő jellegűek a Balaton menti kisvárosok, termálturizmus révén fejlődött Bük, Zalakaros (HU), Tuszánfürdő, Szováta (RO), a hegyvidéki turizmus központjaként Magastátra (Tátraváros) (SK), Rahó (UA) stb. Jónéhány kisváros korábban egyértelműen ipari jellegű volt (Dorog, Nyergesújfalú, Sajószentpéter (HU), Aknaszlatina, Gyertyánliget (UA), Nándorhegy (Oțelu Roșu), Vaskohsziklás (Steii) (RO)), több ma is helyt ad említésre méltó ipari tevékenységnek (Paks, Százhalombatta, Tiszaújváros (HU), Bős (SK), Kiskapus, Viktóriaváros (RO)). Több kisváros határ menti fekvése kapcsán említhető (Biharkeresztes, Tompa, Záhony (HU), Csap (UA), Tiszacsernyő (SK)), még jelentősebb csoportjuk nagyvárosi agglomeráció alvótelepülése, illetve bolygóvárosaként funkcionál (Göd, Gyömrő, Alsózsolca, Felsőzsolca, Kozármisleny (HU), Szentgyörgy (SK), Pétervárad (RS)).

A kisvárosok többségét az elmúlt évtizedek társadalmi-gazdasági változásai kedvezőtlenül érintették, érintik. A korábban egyoldalúan az iparra utalt kisvárosok egy része elvesztette egykori bázisát. Ennek eredményeként a kisvárosok többségének a lakosság száma

²⁵⁵ Monofunkcionálisnak nevezik az alapvetően egy jelentős szerepkört betöltő városokat (iparvárosok, bányavárosok stb.).

csökken. Csupán azon kisvárosok vannak kedvezőbb helyzetben, amelyek a fővárosok, nagyvárosok vonzáskörzetében helyezkednek el. Az idegenforgalom fellendülése kedvezően befolyásolja a Balaton és a Velencei-tó mentén fekvő, a termálturizmus adottságaival rendelkező, illetve a hegyvidéki turizmus központjai és a síparadicsomok fejlődési feltételeit.

2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk

A Kárpát-medence nagyvárosi térségeiben is egyre markánsabban jelentkezik a szuburbanizáció (elővárosiasodás) folyamata, melynek következményeként térben terjeszkedő, lélekszámban gyarapodó, kapcsolati rendszerében egyre szorosabban összefonódó városi agglomerációk alakultak ki, illetve vannak kialakulóban. Az intenzív agglomerálódási folyamat eredményeként a települések egymással egybeépülhetnek, összefüggő településtartomány alakulhat ki. A városi agglomerációk lehatárolása az összefonódások különböző, nehezen számszerűsíthető mértéke miatt többnyire nem egyértelmű. Az agglomerációhoz tartozás egyik aktuális mutatója a népességgyarapodás, illetve a jelentős mértékű lakásépítés lehet.

A Budapest környéki települések szuburbanizálódása már a 19. században megkezdődött, és az akkori külvárosok (Újpest, Kispest stb.) mára a város szerves részévé váltak. A Kárpát-medence más nagyvárosai körül a folyamat csak jó pár évtizedes késéssel bontakozott ki. Igaz, hogy a két világháború között Romániában külön települési kategóriát hoztak létre, a szuburbán községek (comune suburbane) csoportját, ahová a városi tanácsok és a megyei prefektusok ajánlására sorolták be a városkörnyéki helységeket a népesség száma, a lakosság foglalkozási szerkezete, az infrastruktúra fejlettségi szintje, a várostól mért távolság stb. alapján. Ezek népességét a városi lakossághoz sorolták, egy részüket pedig később – Budapest külvárosaihoz hasonlóan – elnyelte a nagyváros.

A szuburbanizációs folyamatok a Kárpát-medence nagyvárosai esetében a rendszerváltást követően gyorsultak fel. Budapesten kívül átlagon felüli volt a legnagyobb innovációs potenciállal bíró és legtöbb befektetést vonzó többi főváros (Pozsony, Zágráb, Belgrád), valamint Nagyszében, Kolozsvár, Temesvár és Újvidék agglomerációjának a többi nagyvárost megelőző növekedése.

A szuburbanizáció az 1990-es évtized és a 2000-es évek elején volt a legintenzívebb a térségben. A 2000-es évtized közepétől visszaesés mutatkozott a dinamikájában először a vidéki nagyvárosok, majd a fővárosok környékén is. A népességnövekedés mérséklődésében mind a beköltözések visszaesése, mind az elköltözések számának emelkedése szerepet játszott.

A folyamat visszaesésének fő okaiként a gazdasági és lakáspiaci helyzet említhető. Az 1990-es években, amikor a szuburbanizáció felgyorsult, a térség nagyvárosai nem rendelkeztek olyan lakásállománnyal, amely alternatívát jelentett volna a külvárosokba való kiköltözéseknek. Az ezredfordulótól a társasházi építkezések, a lakótelepek felújítása, majd a városokban megjelenő, különböző típusú – így részben családi házakat is magukban foglaló – lakóparkok azonban reális választási lehetőséget nyújtottak, miközben a nagyvárosok előnyeit is magukban hordozták. Mindemellett az is a városok javára szól, hogy valós, piacképes, változatos munkahelyeket nyújtó kínálattal ma elsősorban a nagyvárosok rendelkeznek. A megtorpanás okai között említhető, hogy az első tömeges kiköltözések után 15–20 évvel az akkor kiköltöző, zömmel fiatal, kisgyermekes családok gyermekei felnőttek, a szülők pedig nyugdíj előtt álltak. A fiatalok, a családalapítás előtt állók sokkal inkább a belvárost preferálják, az idősek számára pedig túl nagy a szuburbán zónában felépített ház. Így mindkét esetben elvándorlás indul meg, részben a város, részben esetleg a vidék felé.

A külvárosok fejlődési intenzitását és trendjeit tekintve a Kárpát-medence városai között akadnak kivételek. Az utóbbi évek általános gyengülő tendenciájával ellentétes, erősödő szuburbanizáció jellemzi például Pozsony, Győr és Keszthely környékét.

A szuburbanizációs folyamatok nemcsak a közigazgatásilag önálló települések közötti, hanem az agglomerációs központok, illetve a külvárosok központi és egyéb belterületei, valamint külterületei közötti népességátrendeződéseket is felölelik. A szuburbanizáció a nagyvárosok környékén lévő falvak, városok mellett a nagyvárosok egyes belterületeit is átalakítja, sőt a nagyvárosi külterületek népességnövekedését is értelmezhetjük a folyamat részeként. Így a hozzácsatolásokkal jelentősen kibővített területű Pozsony (368 km²) vagy Kassa (243 km²) alvónegyedei zömmel a város közigazgatási határain belül fejlődnek.

Településrészi részletességű vizsgálatok kimutatták, hogy 1990 és 2011 között Magyarországon mintegy 4500 településrész esetében volt tapasztalható népességnövekedés, összesen közel 563 ezer fős értékben. Az össznövekmény 53%-a Budapest, 33%-a pedig a vidéki nagyvárosok szuburbán térségeire jutott. Az elővárosiasodáson kívüli okból növekvő településrészek összesen is csak a népességnövekedés 14%-át adták. Az egyéb, gyorsan növekvő települések gyarapodásának legnagyobb részét a roma területek (18 ezer fő), az idegenforgalmi terek (13 ezer), valamint a Nyugat-Magyarországon lévő nem szuburbán térségek (9 ezer) adták.

Az ezredfordulón Budapest térségében a szuburbán jellegű népességnövekedés 80%-a az agglomerációs települések belterületein csapódott le. A vidéki városoknál ez az arány csak

45% volt, a szuburbán jellegű népességnövekedés közel fele a városhatáron belül maradt. A saját külterületekre való kiköltözés különösen Debrecen, Kecskemét, Nyíregyháza (tanyák, kiskertek), Miskolc (kiskertek), Zalaegerszeg és Kaposvár (szőlőhegyek) környékén volt számottevő. A magyarországi vidéki nagyvárosok körül legnagyobb mértékben népességüket növelő települések között több a nem önálló, mint az önálló, így a lista élén szerepel az 1990–2011-ben több ezer fős gyarapodást elkönyvelő, Debrecenhez tartozó Józsa, a Győrhez csatolt Ménfőcsanak, a Nyíregyháza részét képező Oros, Nyírszőlős, Sóstóhegy, Miskolc városrésze – Miskolctapolca.

Budapest körül alakult ki Magyarország és a Kárpát-medence legnagyobb városi agglomerációja a főváros körüli települések funkcionális és területi összefonódása révén. A fővárossal együtt 81 település sorolható ebbe a struktúrába (a 89/1997. (V.28.) Kormányrendeletnek megfelelően, bár megjegyezzük, hogy a budapesti agglomeráció lehatárolása is szakmai vita tárgya), amelyek sok helyütt teljesen egybeépültek. 2013-ban az ország népességének több mint egynegyede (25,7%-a), azaz 2 millió 542 ezer fő élt a térségben, ebből az agglomeráció településeiben élő lakosok száma 806 ezer volt.

A budapesti agglomeráció kiemelkedik az urbanizáció szintjét, a várossűrűséget, valamint a népsűrűséget illetően is. Budapest mellett az agglomeráció több városa tölt be fontos gazdasági szerepkört, például Budaörs, Törökbálint, Fót, míg a Dunakanyar és a Ráckevei-Duna településeinek (Visegrád, Szentendre, Ráckeve stb.) az üdülési-idegenforgalmi szerepe kiemelt jelentőségű. A Gödöllőn, Piliscsabán és Zsámbékon működő felsőfokú oktatási intézmények jó példái a szellemi infrastruktúra decentralizáltabb területi elhelyezését szorgalmazó területfejlesztési törekvéseknek. Az agglomeráció egységes rendszerként való működését jól kiépített közlekedési hálózat teszi lehetővé.

A Kárpát-medence másik három fővárosa körül is jelentékeny külvárosi övek alakultak ki. Belgrád összességében közel félmillió lakosságú külvárosainak a zöme a város déli előterében, a Kárpát-medencén kívül helyezkedik el, de az agglomeráció a Duna–Száva-vonaltól északra is fejlődik, olyan nagyobb történelmi városokra is kiterjedve, mint Pancsova. Zágráb szuburbiáinak²⁵⁶ a népessége több mint 200 ezer főre tehető, és itt is találunk nagyobb városokat, ilyen például Sesvete és Velika Gorica. Az agglomeráció északnyugat felé való terjeszkedését nehezíti a szorosan a fővároshoz simuló Medvednica-hegység, de teljesen megállítani nem tudja azt. Pozsonyi sajátosság, hogy a betelepülés által leginkább érintett

²⁵⁶ Szuburbia – külváros, előváros.

közeli települések (Pozsonyhidegkút, Dévényújfalú, Récse) közigazgatásilag már a városhoz vannak csatolva, így itt is egyfajta belső szuburbanizációnak lehetünk tanúi. Másrészt Pozsony agglomerációja az európai uniós csatlakozást követően az olcsóbb ingatlanáraknak köszönhetően a közeli országhatárt is hamar átlépte; elsősorban a magyarországi Rajka vált a szlovák főváros alvótelepülésévé.

A fővárosokat leszámítva százezer főnél népesebb agglomeráció csupán a Kárpát-medence két nagyvárosa, a vajdasági tartományi székhely Újvidék és a medence délkeleti szegletében fekvő Brassó körül alakult ki. Újvidék városeggyüttese mind közeli történelmi kisvárosokat – mint például Temerin vagy a Duna túlszárján fekvő Pétervárad, Kamanc és Karlóca – magában foglal, mind a szuburbanizáció által nemrég felduzzasztott településeket (Veternik, Káty). Brassóval kapcsolatban ugyanaz elmondható: Feketealom és Barcaroznyó már a szuburbanizációt megelőző korban is jelentős települések voltak, míg Szecseleváros (Négyfalú) vagy Botfalú döntően a nagyváros közelségének köszönheti a fejlődését.

A magyar Központi Statisztikai Hivatal Budapesten kívül három másik magyarországi nagyváros – Miskolc, Győr és Pécs – körül tart nyilván agglomerációt, bár ezek Budapesthez képest csak jókora lemaradással, az elmúlt évtizedekben alakultak ki. Miskolc körül további 35 település sorolható ebbe a településstruktúrába, közülük három város (Alsózsolca, Felsőzsolca és Sajóbabony). A 2011-ben tartott népszámlálás idején közel 40 ezer fő élt ezeken a településeken. A Győr körül kialakult agglomerációba a KSH²⁵⁷ szerint a központon kívül 67 település sorolható, melyek közül 3 város (Lébény, Pannonhalma, Tét). 2013-ban a városkörnyéken közel 100 ezer fő élt, Győrrel együtt a népesség 228 ezer fő volt. Pécs körül nyugati, déli és keleti irányban alakult ki az agglomeráció (észak felől a Mecsek szab határt a terjeszkedésének), amely 20 települést ölel fel. Pécsen kívül közülük csak Kozármisleny város. Összességében 25 ezren éltek ezen a 20 településen 2011-ben.

A KSH által agglomerációként nyilvántartott fenti három vidéki nagyvároson kívül további magyarországi városok (Szeged, Debrecen, Székesfehérvár, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg) körül is detektálhatók egyértelmű szuburbanizációra utaló jelek, például betelepülésből adódó számottevő népességyarapodás, de ezen településcsoportok agglomerációként való értelmezése szakmai vita tárgya.

Több tízezres nagyságrendű agglomeráció veszi körül a nagyvárosok közül Marosvásárhelyt és Eszéket is. Néhány közeli településre kiterjedő szuburbanizációs fejlődés pedig a legtöbb 40–50 ezer lakosnál népesebb város esetében felfedezhető. A

²⁵⁷ KSH – Központi Statisztikai Hivatal.

szuburbanizálódó középvárosok között az egyébként is sűrűn lakott Vág-völgy városai emelkednek ki (Trencsén, Zsolna, Turócszentmárton).

A többközpontú agglomerációk a Kárpát-medencében nem gyakoriak, ám nem is példátlanok. Ilyen például a Zsil-völgyi városeyüttes, amelyben a legnagyobb Petrozsényen (2011-ben 37 ezer lakos) kívül Lupény, sőt, Vulkán és Urikány is tekinthető valamilyen szinten központnak. A szénbányászat által a 19. században életre hívott városeyüttes népessége a kitermelés 21. századi visszaesésével erősen csökken, ám 2020-ra még így is megközelíti a 130 ezer főt.

Különleges helyet foglal el az agglomerációk között az ún. balatoni agglomerálódó térség, melynek lehatárolását a Balaton-törvény rögzíti (2000. évi CXII. törvény 2. számú melléklete), és amely a partközeli településeket foglalja magában. Ez is egy több központú agglomeráció (Siófok, Keszthely, Balatonfüred), amely a magas fokú egybeépültség, illetve a funkcionális egység alapján tekinthető egységes településegyüttesnek.

A szuburbanizáció egyik következménye vagy velejárója, egyes vélemények szerint az alapvető mozgatórugója, az ingázás. Az ingázást még a szocialista korszak erőltetett iparosítása tette tömeges jelenséggé a térségben. A rendszerváltás után a munkanélküliség megjelenésével és növekedésével az ingázók száma csökkent, az új évezredben azonban arányuk a térségben folyamatosan nő, mert a szuburbanizáció miatt sok munkavállaló munkahelye ugyanabban a városban van, mint eddig, a lakóhelye azonban megváltozott. Budapest mellett más fővárosoknak, a regionális központoknak és egyes megyeszékhelyeknek is erősödött a munkaerővonzási képessége, és jelentős beingázási központokká váltak. Bár, ezek az ingázási kapcsolatok sok esetben instabilak, a munkaerőpiac dinamikájától függően változhat az intenzitásuk, főleg a kis- és középvárosok esetében.

Összefoglalva: a szuburbanizáció és az agglomerálódás a 21. század elején a térségi településfejlődés egyik meghatározó folyamata, amellyel valószínűleg a következő évtizedekben is ilyen minőségben kell számolni.

2.3.4. A falusi népesség

A falvak olyan települések, amelyek:

- kisebb népességűek,
- központi funkcióval nem rendelkeznek,
- a városokénál kevésbé fejlett infrastruktúrával és intézményhálózattal bírnak,
- laza földszintes beépítéssel, alacsony népsűrűséggel jellemezhetők.

A falvak – hasonlóan a városokhoz – szintén több szempont szerint csoportosíthatók, így a lakosságuk száma alapján:

- törpefalvak, amelyek népessége nem haladja meg az 500 főt;
- kisfalvak, ahol 501 és 1000 fő között van a népesség száma;
- a közepes falvakban 1001–2000 ember él;
- nagyfalvaknak a 2001–5000 lakosúak számítanak;
- 5000 lakos fölött a falvak óriásfalu besorolást kapnak.

Az utóbbi kategóriával kezdve az elemzést, a 2001–2002-es népszámlálások alkalmával a Kárpát-medence-szerte 170 óriásfalu volt (a falusi lakosság 9,4%-a élt ezekben). Ez a szám azóta számottevően (100 közelébe) csökkent, elsősorban a tömeges várossá nyilvánítások eredményeként: 2001 és 2021 között Magyarországon 50, Erdélyben 18, Szlovákiában 4 ötezer főnél népesebb település kapott városi rangot. Így az ezredfordulón legnagyobb számító Kárpát-medencei falu, Vecsés 2001-ben városi rangra emelkedett, és a legnagyobb falu címet az azt követő vajdasági Veternik (Dél-Bácska) és Nova Pazova (Szerémség) örökölte. A 18 ezer lakosú Veternik mindössze egy évszázados múlttal rendelkezik, az első világháború után alapították az itt földet kapott szerb háborús veteránok. Gyors fejlődését a második világháborút követően annak köszönhetette, hogy Újvidék agglomerációjához tartozik. A budapesti agglomeráció tucatnyi 10 ezer főnél népesebb községének a zömét az ezredfordulót követően várossá nyilvánították, így a 10 ezres népességszámot csak néhány éve elérő Solymár került a magyarországi falvak népességi listájának az élére (2018-ban 10 418 lakos).

Óriásfalvak a Kárpát-medence nyolc országából hatnak a területén fordulnak elő, csupán az Őrvidéken és a Muravidéken hiányoznak. A falusi népesség legnagyobb arányát a budapesti, valamint a belgrádi agglomeráció területén tömörítik. Kitűnik a kiemelkedő szerepük a Vajdaságban, ahol a falvakban élők közel 30%-a óriásfalvakban lakik, de nem sokkal maradnak le az olyan magyarországi alföldi megyék sem, mint Hajdú-Bihar, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok a maguk 25% fölötti arányával. Szlovákia, Erdély, Horvátország és a Dunántúl területének nagy részén viszont a falvak között ez a népességi kategória gyakorlatilag hiányzik (2.3.4.1. ábra).

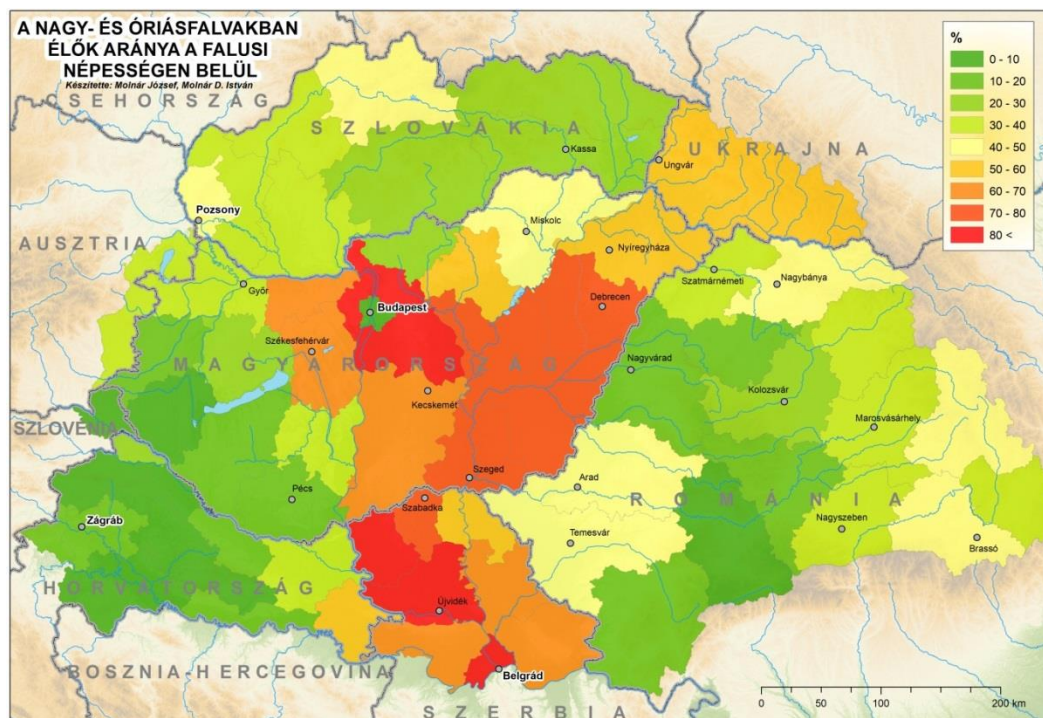
Nagyfalvakban élt 2001-ben a falusi népesség legnagyobb aránya, 30,4%-a. Kárpát-medencei elterjedésük jól korrelál az óriásfalvakéval, így az alföldi régióban össz pontosul a falusi népesség legnagyobb arányban a 2–5 ezer lakosú falvakban (2.3.4.1. ábra). Három közigazgatási egységben, a magyarországi Csongrád és Bács-Kiskun megyében, valamint a vajdasági Nyugat-bácskai körzetben 2001-ben a vidéki népesség több mint 60%-a nagy

falvakban élt. Szemben az óriásfalvakkal, a nagyfalvak régiója kiterjed az Alföld peremére is, magában foglalva Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéket Magyarországon, továbbá a romániai Temes megyét is.

Az Észak-Dunántúl megyéiben viszont az óriásfalvak nem jellemzők, de a nagyfalvak igen: Fejér és Komárom-Esztergom megyék vidéki népességének az ezredfordulón körülbelül a fele élt ilyen településeken, de Tolnában és Győr-Moson-Sopronban is több mint egyharmada. Ez a nagyfalvas térség Magyarország határain túlra is kiterjed: a felvidéki Pozsonyi, Nagyszombati és Nyitrai kerület, valamint az ausztriai Őrvidék falusi lakosainak több mint harmada szintén népes települések lakója.

A Kárpát-medence egyes kisebb térségeiben lokálisan ugyancsak elterjedtek a nagyfalvak, például Kárpátalján (2001-ben a falusiak 43%-a élt nagyfalvakban) vagy a Vág-völgyben Szlovákia északnyugati részén (Zsolnai és Trencsényi kerület), illetve Erdély délkeleti megyéiben (Brassó, Szeben, Kovászna, Hargita). Szlavónia, a Dél-Dunántúl, valamint Nyugat-Erdély viszont nagyfalvakban kifejezetten szegény nagyobb összefüggő térségeket alkotnak (2.3.4.1. ábra).

Összességében a falvak nagyobb népességszáma jótékony hatással lehet azok fejlődési távlataira mind a potenciális befektetők számára lényeges munkaerő-kínálatuk, mind az ott élők számára nyújtott szolgáltatások szélesebb köre révén.

2.3.4.1. ábra. A nagy- és óriásfalvakban élők aránya a Kárpát-medence falusi népességén belül (a 2001-es és 2002-es népszámlálások adatai alapján)

A közepes falvak (1–2 ezer lakos) 2001-ben a medence falusi népessége 26,8%-ának adtak otthont. Földrajzi eloszlásuk a többi népességi kategóriához képest kevésbé szélsőséges, de azért vannak bizonyos sajátosságai. Legnagyobb arányban a térség nyugati részén fordulnak elő, legkevésbé viszont a nagy- és óriásfalvak dominálta Alföldön, valamint az aprófalvas Szlavóniában.

Ugyancsak jelentős számú népesség él kislefaluiban: 2001-ben Kárpát-medence-szerte közel 2,4 millió ember, a falusi népesség 18,9%-a. Ezek elterjedése szorosan összefügg a törpefalvakéval, bár vannak térségek, ahol az előbbiek jellemzőek, az utóbbiak kevésbé. Ilyen például a romániai Bihar, Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód és Kovászna megye, a felvidéki Kassai körzet, a magyarországi Nógrád megye.

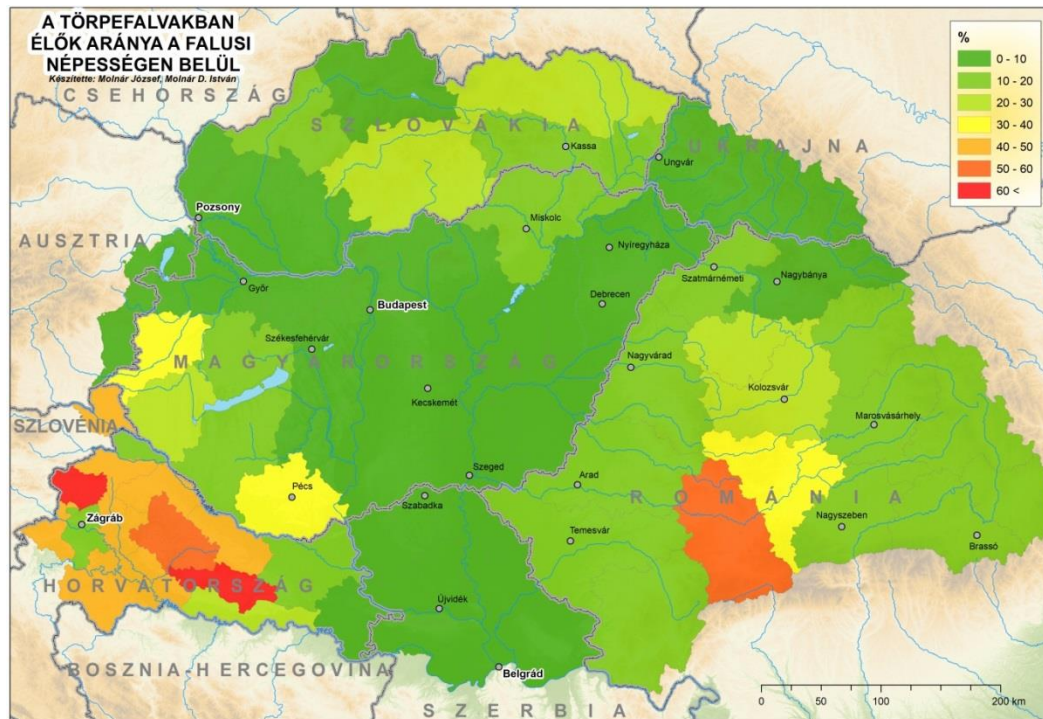
Ugyan az 500 lakos alatti törpefalvakban 2001-ben a medence falusi népességének mindössze 14,5%-a élt (és a kedvezőtlen migrációs és demográfiai folyamatok következtében azóta még kevesebb), azonban egyes térségekben ez az arány jóval magasabb. Így Szlavón-Horvátország számos megyéjében az ezredfordulón törpefalvakban élt a falusi népesség több mint 40%-a, Pozsega-Szlavónia és Krapina-Zagorje megyékben pedig arányuk a 60%-ot is meghaladta (2.3.4.2. ábra). A törpefalvak magas arányához Szlavóniában jelentősen hozzájárult a helyi szerb lakosság tömeges elmenekülése a múlt század 90-es éveinek harci cselekményei, köztük az 1995-ös *Vihar* fedőnevű hadművelet nyomán, amelynek során a horvát hadsereg felszámolta az ott létrehozott szeparatista Krajinai Szerb Köztársaságot (a térség számos települése a 2001-es statisztikákban 0 lakossal szerepel).

A szlavóniai törpefalvas zóna folytatódik a szlovén Muraköz és Magyarország dél-dunántúli területén: Baranya, Vas és Zala falusi lakosságának közel 30%-a élt 2001-ben 500 fő alatti településeken, a szlovén Prekomurjében pedig ez az arány az 50%-ot közelítette. A törpefalvak másik kiterjedt térsége a Bihar-hegység nyugat-erdélyi előterében húzódik (beletartozik a Móc-vidék többek között): Hunyad megyében a vidéki népesség 53,0%-ának ezek jelentették a lakóhelyét (2.3.4.2. ábra).

Az aprófalvak számának emelkedése több évtizede zajló folyamat. Az 1990-es években egy ötven éve nem tapasztalható mérséklődés volt megfigyelhető, amelyet az ezredforduló után egy újabb intenzívebb szakasz követett. A legtöbb új aprófalva ott jelenik meg, ahol nagy számban fordulnak elő 501–1000 fő közötti kislefaluak, amelyek körében ugyancsak számottevő a lakosságvesztés.

A törpefalvak és kislefaluak többsége a Kárpát-medencében a 21. század elején kedvezőtlen helyzetben van mind migrációs, mind demográfiai, mind társadalmi, mind

gazdasági szempontból. Közülük leginkább azok előtt nyílik perspektíva, amelyek kedvező földrajzi fekvésűek (közeli nagyváros vonzáskörzetébe kerülnek), vagy sikerül kiaknázniuk idegenforgalmi szempontból előnyös adottságaikat.

2.3.4.2. ábra. A törpefalvakban élők aránya a Kárpát-medence falusi népességén belül (a 2001-es és 2002-es népszámlálások adatai alapján)

A települések csoportosítása történhet morfológia, azaz alaprajz szerint is. A Kárpát-medencében a falvak alábbi jellegzetes morfológiai típusait találjuk:

➤ Szalagtelkes falvak: a házak jellemzően egy utca két oldalán sorakoznak, a telkek pedig szalagszerűen helyezkednek el a főutcára merőlegesen. Évszázadokon keresztül ez volt a legelterjedtebb, ám az új utcák nyitásával járó 20. századi terjeszkedés az egykori szalagtelkes falvak nagy részének a szerkezetét megváltoztatta. Altípusai az orsós utcájú falvak, az útifalvak és a sorfalvak.

➤ Sakktábla alaprajzú falvak. A későbbi (18–20. századi) alapítású falvak jellemző típusa, amelyek a tervszerű kialakítás nyomán lettek szabályos szerkezetűek. Elsősorban az Alföld déli részén elterjedtek. Altípusuk a párhuzamos utcás falvak, melyeknek hasonlóak a létrejöttük történelmi feltételei és a földrajzi elterjedésük is.

➤ Szabálytalan alaprajzú falvak (kusza halmaztelepülések). Ide tartozik a falvak túlnyomó része, amelyek az évszázados, változó feltételek között végbemenő fejlődés eredményeként tettek szert bonyolult geometriára.

A falvak különböző szempontú csoportosításai között érdekes helyet foglalnak el a komplex, többféle mutató figyelembevételével megvalósított osztályozások, amelyeknél hasznosak lehetnek a számítógépes statisztikai módszerek, mint például a faktoranalízis, illetve a clusteranalízis. Egy ilyen osztályozás során kapott csoportokat ajánljuk az olvasó figyelmébe, amelyet Magyarország falvaira dolgoztak ki, de jól lefedi az egész Kárpát-medence falvait is (azért ne felejtsük, hogy – amint azt a szerzők, Beluszky Pál és Sikos T. Tamás is megjegyzi – „minden falu megismételhetetlen egyéniség”):

➤ Az I. típusba a szuburbanizálódás-agglomerálódás folyamatában messze előrejutott községek tartoznak (rohamos népességnövekedés, kedvező demográfiai és társadalmi szerkezet, urbánus foglalkozási szerkezet, a lakosság magas jövedelmi szintje stb.).

➤ Az agglomerációk külső övezetébe sorolt II. típus sem különbözik jellegében alapvetően az előző típustól, csupán népesedési folyamataikban mutatkozik markáns eltérés (mérsékelt növekszik lélekszámuk), és társadalmuk kevésbé urbánus. A típus előfordulása főleg a fő közlekedési tengelyek mentén nyúlik messzire a nagyvárosoktól. Sajátos, hogy az apró- és kistelepülésszerkezetű régiókban nem jellemző a típus.

➤ A III. típus a vegyes (lakó-tercier-mezőgazdasági) funkciójú falvak csoportja. A nagyobb lélekszámú, ezért jobb települési adottságokkal rendelkező, kedvezőbb társadalmi, jövedelmi helyzetű községek kerültek e típusba. Nem tömörülnek a munkahelyközpontok körül, sokuk saját munkahelyei is számottevőek, és viszonylag magas a mezőgazdasági keresők aránya is. Többnyire kedvező agráradottságú vidékeken jellemzők: Békésben, Csongrád-Csanádban, a Bácskában, Tolnában, Nyugat-Szlovákiában, Erdélyben, Kárpátalján. Lakosságuk mérsékelt csökken.

➤ A IV. típus községeit az idegenforgalmi szerepkörű falvak, fürdőhelyek alkotják. Ez a szerepkör a maga képére formálta e településeket, melyek kellő számú s változatos munkaalkalmat, megfelelő jövedelmi viszonyokat nyújtanak lakóiknak (például Zamárdi, Tihany, Mátrászentimre (HU), Korond, Parajd (RO), Csorba (SK), Polena (UA)).

➤ Az V. típus községeit leginkább a „hagyományos” faluval azonosíthatjuk, annak ellenére, hogy egy részükben az agrárkeresők aránya 10% alatti. Az egész térségben elterjedt, de leginkább a medence északkeleti részén.

➤ A VI. típus községei jó munkaerő-piaci helyzetű apró- és kistelepülések. A települések ugyan nem biztosítanak lakóiknak kellő számú helyi munkaalkalmat, de a prosperáló gazdasági helyzetű régiókban keresőik zöme ingázóvá válhatott, a lakosság jelentős része aktív kereső, társadalmuk stabil, életszínvonaluk átlagos. Zömük a Dunántúl, az Őrvidék, a

Muravidék és Nyugat-Szlavónia aprófalvas vidékein helyezkedik el. A kedvezőtlen helyzetű, de számottevő idegenforgalmi szerepkörrel rendelkező aprófalvak is ide tartoznak.

➤ Végül a legnépesebb falucsoport a hátrányos helyzetű apró- és kislefak. Jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, általános a szegénység. A lakosság száma gyors ütemben csökken, kivéve a jelentős arányú cigány népességgel rendelkező falvakat. Jellemzők Észak-Magyarországon, Dél-Szlovákiában, Erdély nyugati részén.

A klasszikusan értelmezett csoportos településtípusokon kívül (falvak, városok stb.) a lakosság egy jelentős része (2011-ben Magyarországon 307 ezer ember, de a hegyvidékeken is jelentős a számuk, főleg Erdélyben) máig külterületeken²⁵⁸ él. A külterületek alföldi klasszikusai, az eredendően mezőgazdasági tevékenységre specializálódott tanyák a 21. században jelentős funkcióváltáson mentek keresztül. A homokháti szórványok kétharmadán visszaszorultak vagy teljesen megszűntek az elsődleges termelési funkciók. Helyükön üdülőtanyák, hobbitanyák, másodlagos otthonok alakultak, ami a rekreációs funkció előtérbe kerülését jelzi.

A magányos települések (tanyák, őrházak, hegyi szórványok) mellett megfigyelhető a térségben egy átmeneti településtípus, mely jellemzője, hogy bár több házból áll, és rendelkezik zárt településmaggal, alapfunkciói nincsenek. Ilyen átmeneti települések a majorok, a szerek, a sortanyák, a fürdőtelepek, a bányatelepek, a szőlőhegyek, a zártkertek, a hegyvidéki települések külterületi lakóhelyei, vagy akár a cigánytelepek.

Összefoglalva: a 20–21. században az évszázadokon át mezőgazdaságra specializálódott falvak jelentős funkcióváltáson mentek-mennek keresztül. A mezőgazdasági termelés visszaszorulóban van, a technológiaváltások csökkentik annak munkaerőigényét és eltartóképességét. A falvak városiasodása, komfortfokozatuk növekedése ellenére a munkahelyek hiánya, a városi kereslettel együtt, napjainkban is jelentős elvándorlást generál. Az elnéptelenedésnek hosszú távon a jövedelemszerzés helyi lehetőségeinek a megteremtése, fejlesztése lehet az alternatívája, amely rentábilis mezőgazdaság, turizmus, egyéb ágazatok, mint például a mindinkább terjedő távmunka formájában valósulhat meg.

Irodalom

1. 61/2015. (III. 25.) Korm. rend. 2015: A Kormány 61/2015. (III. 24.) Korm. rendelete egyes kormányrendeleteknek a helyi önkormányzatok törvényességi felügyeletével

²⁵⁸ A külterület legalább egy fő által tartósan lakott olyan magányos, szórt vagy csoportos településtípus, mely közigazgatási önállósággal nem rendelkezik, és a területrendezési terv nem sorolja belterületbe. Zárt településmagja általában nincs, vagy ha igen, az fejletlen, alapfunkciókkal nem rendelkezik.

és a területszervezési eljárással összefüggő módosításáról. In: Magyar Közlöny 2015. évi 38. szám. 2923–2925.

2. Bajmócy Péter 2014: A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. In: VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa (szerk.: Kóródi Tibor et al.). Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc. 24–34.

3. Bajmócy Péter 2014: A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XI. évf. 2014/2. 6–17.

4. Bajmócy Péter – Györki Andrea 2012: A szuburbanizáció virágkora és hanyatlása Magyarországon. In: Településföldrajzi tanulmányok 1 (2). 1–17.

5. Bajmócy Péter – Makra Zsófia – Vasárus Gábor László 2014: A közigazgatásilag önálló települések számának változása és a változások tipizálása Magyarországon. In: Településföldrajzi tanulmányok 3 (1). 36–49.

6. Balogh András 2014: A hazai aprófalvasodás új irányai. In: Földrajzi Közlemények 138. 2. 134–149.

7. Beluszky Pál 1999: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 584 o.

8. Beluszky Pál – Sikos T. Tamás 2007: Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. In: Tér és Társadalom, 21. 3. 1–29.

9. Benedek József 2006: A romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In: Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák (szerk.: Győri Róbert, Hajdú Zoltán). 77–101.

10. Bujdosó Zoltán 2009: A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján. In: Studia Geographica 24. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

11. Dövényi Zoltán (főszerk.) 2012: A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1352 o.

12. Dövényi Zoltán – Kocsis Károly – Tóth József 2011: Népesedési jellemzők. In: Magyarország térképekben (szerk.: Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc). MTA FKI, Budapest. 88–99.

13. Frisnyák Sándor 1990: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest. 215 o.

14. Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István 2009: Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA RKK, Győr–Pécs. 376 o.

15. Hegedűs Veronika 2007: A hazai urbánus térségek és a rekreációs terek összefüggései. In: Tájökológiai Lapok 5 (2). 225–237.

16. Kereszt és félhold: A török kor Magyarországon (1526-1699). Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 1999. <https://mek.oszk.hu/01800/01885>. Letöltés időpontja: 2020.09.23.

17. Kocsis Zsolt 2008: Várossá válás Európában. In: Területi Statisztika 2008/6. KSH, Budapest. 713–723.

18. Kovács Zoltán 2017: Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon. In: Magyar Tudomány 2017/3. MTA, Budapest. 302–310.

19. Kőszegfalvi György 2014: A magyarországi városhálózat a 2011-es népszámlálás adatainak tükrében. In: Területi Statisztika 2014/2. KSH, Budapest. 178–194.

20. KSH 2014: Magyarország településhálózata 1. – Agglomerációk, településegységek. KSH, Budapest. 255 o.

21. Németh Zsolt 2011: Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között. KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének kutatási jelentései 93. KSH, Budapest. 222 o.

22. Pirisi Gábor – Trócsányi András 2014: Bővülő állomány – zsugorodó elemek: a XXI. századi kisvárosi urbanizáció kétarcúsága Magyarországon. In: A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete (szerk. Tésits R. – Alpek B. L.). Geographica Pannonica Nova 18. Publikon Kiadó, Pécs. 443–460.

23. Tóth Géza – Nagy Zoltán 2014: Az agglomerációk, településegységek lehatárolásának eredményei. In: VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa (szerk.: Kóródi Tibor et al.). Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc. 572–581.

24. Vasárus Gábor László 2014: Külterületek a városfejlődés árnyékában. In: VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa (szerk.: Kóródi Tibor et al.). Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc. 630–640.

25. Zakon a teritorialnoj organizaciji Republike Srbije 2020. www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_teritorijalnoj_organizaciji_republike_srbije.html. Letöltés ideje: 2020.11.12.

Adatforrások:

1. database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp. Letöltés ideje: 2020.09.30.

2. en.wikipedia.org/wiki/List_of_cities_and_towns_in_Croatia. Letöltés ideje: 2020.11.12.

3. hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_v%C3%A1rosai. Letöltés ideje: 2020.10.18.

4. population.un.org/wup/Download/ Letöltés ideje: 2020.09.26.

5. statdat.statistics.sk/cognosext/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID%28%22i362DCE4D88EC4E13A9EE8526B286D18B%22%29&ui.name=Po%C4%8Det%20obyvate%C4%BEov%20pod%C4%BEa%20pohlavia%20-%20SR%2C%20oblasti%2C%20kraje%2C%20okresy%2C%20mesto%2C%20vidiek%20%28ro%C4%8Dne%29%20%5Bom7102rr%5D&run.outputFormat=&run.prompt=true&cv.header=false&ui.backURL=%2F%2Fcognosext%2Fcps4%2Fportlets%2Fcommon%2Fclose.html&run.outputLocale=sk. Letöltés ideje: 2020.09.20.

www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/H01_01_01.html. Letöltés ideje: 2020.09.20.

www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/etnii2002.zip. Letöltés ideje: 2020.09.30.

www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/index.html. Letöltés ideje: 2020.09.20.

www.stat.gov.rs/oblasti/popis/prethodni-popisi/ Letöltés ideje: 2020.09.20.

www.stat.si/Popis2002/en/rezultati_naselja_osnovni.asp?crka=A. Letöltés ideje: 2020.09.20.

www.statistik.at/web_de/statistiken/menschen_und_gesellschaft/bevoelkerung/volkszaehlung_en_registerzaehlungen_abgestimmte_erwerbsstatistik/bevoelkerungsstand/index.html.

Letöltés ideje: 2020.09.20.

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

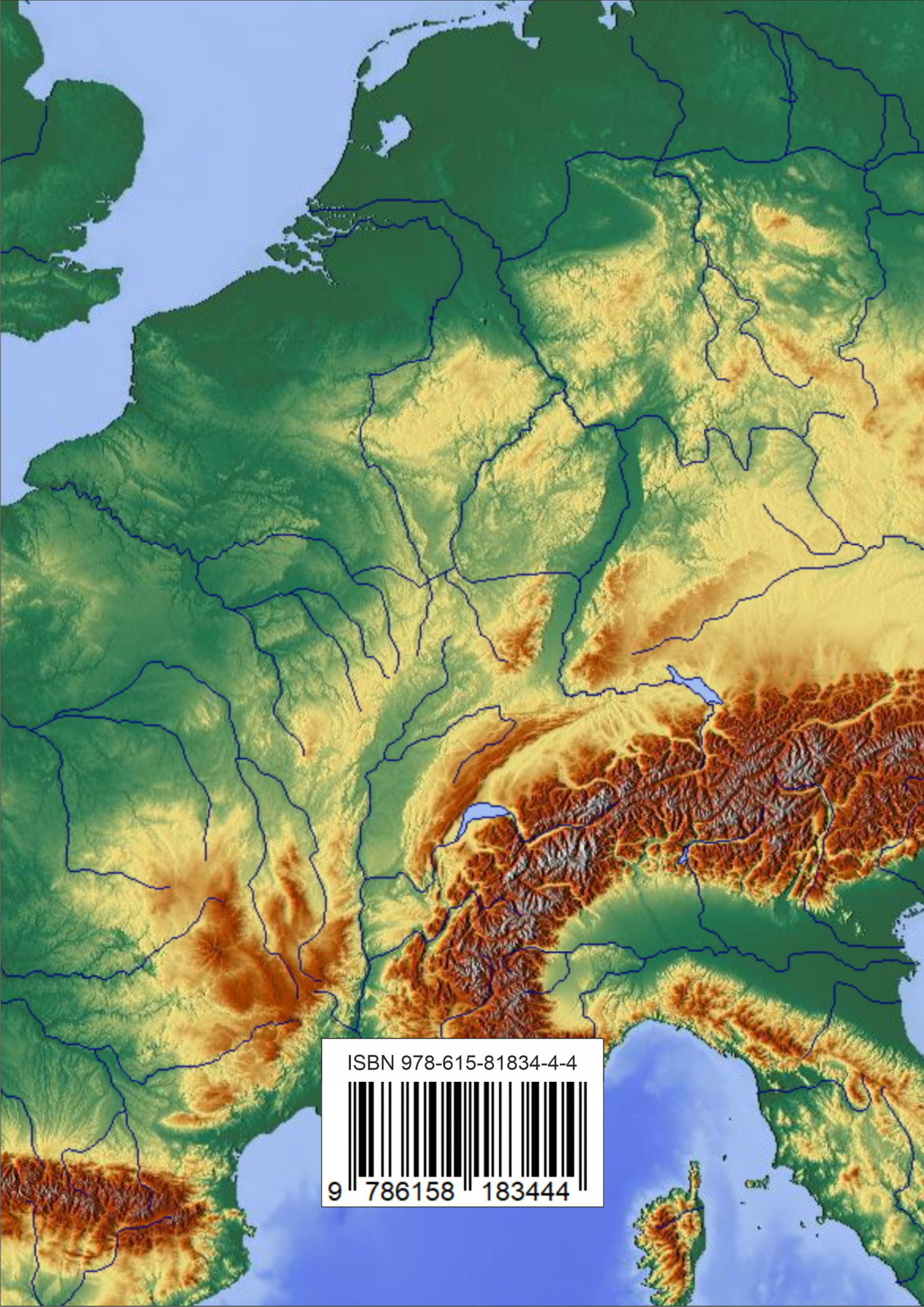
Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444